

Makt och opposition:

Texter från *Il Manifesto*'s östeuropakonferens 1977

Sv. Upplaga 1979

Översättning: Gunnar Sandin, Karin Eklund, Håkan Edgren och Göran Källqvist (Claudíns bidrag)

Innehåll

Förord	1
Rossana Rossanda: Makt och opposition	2
Leonid Plusjtj: Gå framåt tillsammans eller gå under tillsammans.....	11
Charles Bettelheim: Sovjetsamhällets natur	17
Boris Weil: Marx och Lenin lästa i lägret	20
Francesco Cavazutti: Stat och byråkratiska skikt i öst och väst.....	26
Louis Althusser: Och nu till marxismens kris!.....	29
K S Karol: Vad bör göras, hur och av vem, för en positiv förändring?	37
Lucio Magri: Östeuropa och den nya vänstern	45
Fernando Claudín: Ett nytt sorts antagonistiskt samhälle	52

Förord

Il Manifesto arrangerade den 11-13 november 1977 i Venedig en konferens under temat 'Makt och opposition i efter-revolutionära samhällen'. I den deltog en rad intellektuella, politiker och fackföreningsfolk från olika riktningar inom den europeiska vänstern, både från öst- och västeuropa. Syftet med konferensen var att analysera 'den reella socialismen' i Östeuropa och att utan vänsterns traditionella ideologiska skygglappar försöka se verkligheten som den är. En sådan analys skulle kunna lägga grunden till en ideologisk och politisk opposition mot makten i både öst- och västeuropa.

Inläggen på konferensen publicerades ursprungligen på italienska, men har sedan översatts till de stora europeiska språken. Av närmare 40 inlägg har vi valt ut sju [9 – se nedan]. Dessa sju tar i huvudsak upp förhållandet mellan marxismen som teori och östeuropa som verklighet. Av de övriga ca 30 inläggen finns en rad italienska inlägg som kanske mer speglar den italienska vänsterns ideologiska problem med 'den imaginära socialismen' än själva verkligheten i öst. Andra tar upp konkreta förhållanden i öst: kyrkans politiska roll, Charta 77, strejken i polska Stettin 1971, Fiat i Sovjet, polska kommunistpartiets historia m m. Några inlägg tar också upp förhållandena i Kina och på Kuba. Ytterligare andra inlägg behandlar den västeuropeiska vänstern och verkligheten i Östeuropa. Här finns inlägg bl a av Lucio Magri och Fernando Claudín* som på olika sätt belyser den västeuropeiska vänsterns syn på östeuropa i förhållande till den verkliga ekonomiska och politiska utvecklingen i hela Europa, en utveckling som de uppfattar som alltmer sammanflätad.

Det är en syn som präglar de flesta inläggen. Rossana Rossanda drar upp en rad problemställningar kring dels den västeuropeiska vänsterns ideologiska, intellektuella och känslomässiga blockeringar inför utvecklingen i öst, dels kring den reella utvecklingen i både öst och väst, och centrerar dem kring frågan om vem som kontrollerar produktionen. Leonid Plusjtj är djupt pessimistisk — liksom fö de flesta östeuropéer på konferensen — i det att han betraktar den sovjetiska arbetarrörelsen som krossad och att svårigheterna för en opposition blir allt större med allt mer avancerade tekniker för social kontroll, som bl a importeras från väst. Charles Bettelheim ger sin sovjetsyn i ett nötskal, sekunderad av Francesco Cavazutti som drar upp en rad problemställningar kring stat och byråkrati i marxistisk debatt och finner att den debatten är giltig för samhällen både i öst och väst. Boris Weil tar upp hur marxismen som sovjetideologi och samhällsvetenskaplig teori ställs på sin spets i lägrens verklighet och K S Karol ger en lång rad slående exempel på förhållandet mellan ideologi och verklighet i sovjetsamhället.

Konferensens grundton är pessimistisk: vänsterns misslyckande i Latineuropa under 70-talet, den socialistiska oppositionens hopplösa läge i öst. Men man ser krisen i väst — en kris som i allt större omfattning drar med sig öst — som en grund för en gemensam opposition mot makten i både öst och väst. Med Rossana Rossandas ord: 'Då de socialistiska samhällena inte kan förändras utan en revolution i väst, blir det heller ingen revolution i väst utan att vi företar en fullständig, kritisk bearbetning av erfarenheterna från de östeuropeiska samhällena'.

Vänstern i öst och väst kan då äntligen förena sig under en makt som alltmer ser ut som ett janusansikte än två verkligt åtskilda samhällssystem. Däri ligger konferensens långsiktiga optimism: med 1900-talets samlade kamperfarenhet kan man börja om på nytt för att skapa ett socialistiskt, demokratiskt och humanistiskt samhälle i hela Europa.

Kent Lindkvist

* Vi har kompletterat med inläggen från Claudín (nyöversatt) och Magri (från tidskriften *Kommunist*). Se även Ernest Mandels kommentar till konferensen: [Sovjetunionens karaktär, socialism, demokrati](#).

Rossana Rossanda arbetade i det italienska kommunistpartiet sedan motståndsrörelsen och blev 1959 medlem av dess centralkommitté. Tillsammans med Lucio Magri startade hon 1969 tidskriften *Il Manifesto*, vilket innebar början till en vänsterutbrytning ur partiet. Brytningen blev senare definitiv. Rossanda är nu en av ledarna för partiet PDUP och arbetar som journalist på *Il Manifesto*, som numera är dagstidning. Hon har skrivit flera uppmärksammade böcker.

På marxistarkivet finns texter av Rossanda i: [Om Maos marxism](#) (tillsammans med C Bettelheim) och [Il Manifesto. Teser och analyser av den radikala vänstern i Italien](#). – *Red*

Rossana Rossanda: Makt och opposition

Kamrater och vänner! Det är inte utan rörelse jag öppnar arbetet på denna kongress. Det är första gången som hela den italienska vänstern, trots sina gamla och nya skiljelinjer, samlas för att behandla en av de mest brännande frågorna i sin historia. Det gäller förhållandet till den 'reella' socialismen. Det är också för första gången som den — tillsammans med franska, spanska och västtyska kamrater och vetenskapsmän — gör detta i debatt med östeuropeiska kamrater som uppfattar sig som marxister och socialister — i exil eller verksamma i grupper inom sitt land. Största delen av de närvarande har tvingats lämna hemlandet, ofta efter årtals förföljelser, fängelsevistelser eller intagning på psykiatriska kliniker. Av dem som kommit från de östeuropeiska samhällssystemen eller sänt bidrag och stöduttalanden (Hedegüs och Michnik från Ungern), är det endast några få som har möjlighet att återvända till sitt land. I Polen och Ungern sker en viss uppluckring i hindren för en dialog med den europeiska vänstern. Vi hade hoppats att muren skulle sänkas denna gång, men somliga pass blev indragna, och andra blev i förväg förklarade ogiltiga. Vi saknar därför den fysiska närvaron av några deltagare som alltså är med oss endast politiskt. Till dem går vår hälsning och solidaritet.

Det är inte bara för att uttrycka vår solidaritet med de östeuropeiska kamraterna som vi samlats här i dag. Men även för den sakens skull. Solidariteten med dem är en moralisk plikt, som den europeiska vänstern alltför ofta undandragit sig. Den har gjort det i tysthet eller med urskuldande ord, men framför allt på grund av något som jag anser vara allvarigare, nämligen vägran att klargöra sitt eget faktiska, inte dialogiska eller diplomatiska, förhållande till den 'reella' socialismen från 1917 till i dag. Det är därför inte utan förlägenhet och med en viss moralisk och intellektuell urartning som många närmar sig den svåra frågan om konflikt-potentialen, makten och oppositionen inom de förverkligade revolutionerna. De vill helst inte inse att man som socialist varken kan leva eller andas i länder som definierar sig som socialistiska, också om man inte blir brutalt förtryckt. Betingelserna för de östeuropeiska kamrater som sätter sig till motvärn eller måste utvandra, som individer eller grupper — eller som i Polen som klass — är kanske de mest tragiska kampbetingelserna under vårt århundrade. Den som blir förtryckt av fascismen eller auktoritära regimer möter åtminstone i sin hårda kamp eller emigration den internationella vänsterns varma solidaritet. De känner sig som del av en bred, gemensam front. Annat är det med dem som kämpar i de så kallade socialistiska länderna. De befinner sig inte i någon internationell front. Vänstern ger dem inget mer än en osäker eller tillfällig tillflykt. Det är bara motståndarna som gärna samlas kring dem, belåtna med att i deras olycka få bevis för att socialismen är omöjlig eller en villfarelse. Arbetarmassorna och det politiska avantgardet i väst uppfattar dem som en belastning, en motsägelse, en skuld. De försöker avfärda dem som en underordnad motsättning och helst glömma dem.

I detta ligger en historisk utmaning som vi inte får blunda inför. Vi måste utgå från detta förhållande för att kunna förklara för oss själva, hur det kan komma sig att vi i dag kan ordna en kongress som denna, medan det bara för tio år sedan skulle ha varit otänkbart. Visserligen märkte västländernas vänster, revolutionärer och arbetarrörelser (eller åtminstone deras högsta ledning) mycket snabbt att den förverkligade socialismen inte bara i Sovjet inte levde efter den frigörelse som Marx skisserat i Kommunistiska Manifestet, eller efter förhoppningarna från oktoberrevolutionen. De märkte att det inte var sant — för att citera Pansarkryssaren Potemkin — att ‘frihetens röda fana’ oåterkalleligen hade kommit till skeppet. Dessa samhällen framträdde i stället snabbt som ekonomiskt blockerade och politiskt förtryckande.

Trots detta slöt vänstern och den revolutionära rörelsen länge upp kring den ‘reella socialismen’. Varför? Därför att de i den såg den viktigaste försvarslinjen i kampen mot det borgerliga blocket, den enda säkra fronten efter nederlagen i 1920-talets Europa. Detta var det pris vänstern måste betala till de revolutioner som inträffat på annat håll för att dess egna revolutioner inte blivit genomförda. På samma sätt som de fullbordade revolutionerna i sin ofrihet och inringning måste betala priset för de revolutioner som inte kommit till stånd i väst.

Hur ofullkomlig och skuldyngd socialismen än framträdde så stod på andra sidan imperialismen, kolonialismen och i sista hand nazismen. På detta sätt var världen delad för miljoner människor före 1945 och även under kalla kriget. Och sådan förblev den, om än mindre entydigt, även senare var gång som en del bröt sig ur det imperialistiska systemet: Kina, Kuba, Vietnam, Indokina, de koloniala befrielsekrigen. Så sent som 1952 ställde sig på Sovjets sida en man som Jean-Paul Sartre, för vilken varje underkastelse för och munkorg från partiet var främmande, trots att han inte ignorerade utan kände till och avslöjade det han såg i arbetslägren. Därmed skilde han sig inte bara från sina fiender utan även från sina vänner Camus och Merleau-Ponty. Att välja sida för Sovjet var inte detsamma som att svära på att det var en proletär stat. Det räckte att konstatera att landet objektivt sett utgjorde en motsättning till det borgerliga systemet, en motsättning som nya rörelser hos folk och klasser, liksom kampimpulser och brytningar, växte fram ur. Alla var tvungna att om den reella socialismen tänka det som en av våra tänkare år 1921 skrev om marxismen: ‘Vad spelar marxismens teoretiska begränsningar för roll när den blir en frigörande kraft, när den ger de utslagna och förtryckta deras språk åter, när den för de genom sekler förtryckta massorna blir till identitet, hopp och medvetande?’

I den process som enligt Marx hade börjat i historiskt sett galen ända, mot alla förutsättningar och regler — revolutionen mot Marx’ *Rossana Rossanda* som Gramsci formulerade det, storslagen och skräckinjagande som den var, blev de reella samhällsförhållandena och därmed de faktiska samhällsklasserna i de länder där revolutioner ägt rum ogenomsådliga, osynliga. Deras politiska dialektik blockerades, först med våld, i dag med förtryck och dissidensens isolering. Den demokratiska världen (inte hela) noterade med sorg de sovjetiska 30-talsprocesserna, men förtrycket av bönderna hade man nästan ingen kunskap om. Den italienska arbetarrörelsen, den största i västvärlden, började dessa år att betrakta Danzigs arbetare som sina klassbröder. Dissidens reducerades gärna till något för och av intellektuella, reduceras till frihet till — den grundläggande — yttranderätten. Men att massorna förblev underordnade en makt som utövades i deras eget namn, att de inte var herrar över sitt öde, om än i andra former än de egna ländernas massor, det såg man inte. Det kunde och ville man inte se så länge de socialistiska staterna förblev ‘den andra delen av världen’, om än inte referenspunkten och modellen så dock basområdet för en revolution, vilken genom deras existens blev möjlig och som vi hoppades skulle bli ‘annorlunda’.

Men är det fortfarande så? Jag tror att när vi i dag har samlats för att diskutera och betrakta dessa samhällen på ett mindre undfallande sätt, för att ta ställning till de konflikter som utspelas i dem, så sker det inte så mycket därför att vi oförmodat blivit upplysta om deras

natur. Långt mer sker det för att den identifikation vi i många år — om än med dåligt samvete — gjort mellan den 'reella socialismen' och den antikapitalistiska fronten i väst har brutit samman. Det gjorde den på 1960-talet, dels på grund av den allt mer uttalade stormaktsroll som Sovjet spelade på världsarenan, och dels på grund av splittringen mellan de kommunistiska staterna och partierna (i synnerhet Sovjet och Kina). Det var en följd av Kinas förändrade internationella hållning, sedan det först gav upp isoleringen och framställde sig som enda talesman för tredje världen och därefter övergick till de mest ohöljda diplomatiska och statspolitiska manövrer i och med sammanbrottet för det omedelbara perspektivet om en revolutionär expansion. Slutligen föll identifikationen samman då invasionen i Tjeckoslovakien 1968 markerade ännu en förändring i den sovjetiska statens natur. Sedan dess har det stöd som Sovjet ger åt en eller annan del av rörelsen, särskilt i tredje världen, i allt tvetydigare form kopplats till och bestämts av dess intressen i det internationella maktspelet. Allt vad det så kallade socialistiska lägret hade att ge förbrukades i samband med Vietnam. Två klart skilda föreställningar trädde i dagen redan när det gällde Vietnams betydelse, olika föreställningar om tidsförloppet, om prioriteringen mellan släckandet av krigsbranden (Fred i Vietnam) och folkets frigörelse (Frihet för Vietnam). De vietnamesiska kamraterna hade segrat *därför* att Sovjet och Kina existerade, men även *trots* att de existerade (och detta gäller båda, om än på olika sätt).

Den reella socialismen är helt enkelt varken någon garanti eller modell för våra framtida och annorlunda revolutioner. Det är inte längre möjligt att skilja de inre begränsningarna i denna socialism från det som dess internationella politik har lett till. Detta måste mer återföras på dess behov av inre jämvikt än på den tvingande nödvändigheten av vad som en gång kallades 'klasskamp i världsmåttstock'. Ofriheten, ojämlikheten, de fortsatta existerande utsagningsförhållandena, kraven från ett kapital som inte längre är privat och från produktivkrafternas utveckling, de inre uppgörelserna mellan de olika skikten, militariseringens växande roll i ekonomin och företagen är inte enbart bakgrundsföreteelser som fördunklar en internationellt sett positiv bild. De är i stället den verkliga grunden för de internationella uppgörelserna, från det privilegierade förhållandet mellan Sovjet och USA till nödvändigheten av disciplin i det socialistiska blocket i Europa. Även Kina projicerar sin inre jämvikt och sina interna sprickor på yttvärlden. Arbetarrörelsen i väst finner varken identitet eller alibi i den reella socialismens länder, varken samhällsmodell eller bastion.

Därför är det i dag slut med vänsterns tystnad. De kommunistiska partiernas sega inbördes bindningar upphör, och de som försöker genomföra en icke-försvarande analys av Sovjet förblir inte längre ohörda, utan lyfts upp ur den inre dissidensens isolering. Dessa samhällen börjar nu bli mera genomlysbara, man kan och måste betrakta dem. Plötsligt börjar den västeuropeiska arbetarrörelsens öde åter att förbindas med de östeuropeiska samhällenas natur. Det sker dock inte längre som på 1920-talet, inte som i det stora och kanske naiva ruset, inte med optimismen från 1945 eller rentav 1956. Det som förbinder är inte hoppet, utan det inträngande medvetandet om en kris som håller på att mogna såväl hos oss i väst som i öst. I och med att det socialistiska lägret är blockerat, den kommunistiska rörelsen splittrad, Kina indraget i företelningen — vilket hejdat den maoistiska vågen — har även uppsvinget för hela den europeiska vänstern, med dess spektrum från det revolutionära via det antikapitalistiska till det helt reformistiska, gått i stå. För några år sedan kunde eurokommunismen synas räkna med en våldsam utveckling till hegemoni i Spanien, med inledningen till en övergångsprocess i Italien, en säker seger för vänstern i Frankrike och en säker förändring i de stora socialdemokratiernas hållning. I dag bevittnar vi en tillbakagång, en stagnation, och trycket från högern framträder ohöljt. Bladet har vänt sig och i hjärtat av Europa sprider Tyskland åter skräck omkring sig. Krisen har bryskt fällt domen över illusionerna om en steg-för-stegpolitik. Inte bara det att makten är avlägsen, utan det har även blivit fråga om försvar för själva

demokratin och för grundläggande enhet i vänsterkrafternas samhällsblock av arbetande och arbetslösa. Eurokommunismen, denna bleka version av Gramscis analyser av revolutionen i väst, har blottställt sig på alla sidor. Den har avlägsnat sig från Sovjet, som åter gått på ideologisk offensiv, men dess inflytande på den samlade samhällsrörelsen i latineuropa glider undan.

Vår kongress försiggår inom denna ram. Våra skäl att genomföra den är uttalat politiska. Vi ser frågan om de efter-revolutionära samhällena som politiska frågor vilka angår den italienska vänsterns nutid, inte bara dess historia eller förflutna. Vi ser frågan om makt och opposition i de efterrevolutionära samhällena i hela dess totalitet (eller vill åtminstone försöka tematisera det), därför att vi är av uppfattningen att frågorna om avvikelse och avvikare går längre än att vara frågor om politiska rättigheter. Konfliktpotentialen i dessa samhällen handlar om mycket mer än hur grupper av intellektuella dissidenter politiskt uttrycker sig, och förtrycket är långt mera komplext än kränkningen av 1789 års principer. För övrigt är integrations- och kompensationsmekanismerna i varje modern stat högst effektiva förtrycks-instrument mot de regerade. Rättsfallen, fängelserna och sinnessjukhusen utgör endast toppen av isberget. Vi ser detta som vårt eget problem, ty det har uppstått därför att våra revolutioner inte ägt rum. Vi tror att ett svar på frågan 'Varför har alla förverkligade revolutioner blockerats i nyckelfrågan stat och frihet?' måste sökas i just den teoretiska och politiska knut som till i dag har förhindrat revolutionen i väst. Vi tror inte på läran om de två samhällena — ett socialistiskt för underutvecklade och ett socialdemokratiskt för utvecklade. Vi håller fast vid en enhetlig teori om världsprocessen.

Och vi är övertygade om att den europeiska vänstern kan utföra ett verkligt solidaritetsarbete för sina klassbröder i de så kallade socialistiska samhällena först när den på nytt kommer till medvetande om denna enhet. Det kommer i realiteten inte att ske några förändringar i dessa länder — Helsingforskonferensen, försvaret för de mänskliga rättigheterna och appellerna kommer inte att nå fram — om inte samhället ändras hos oss, om inte Europa bryter sin kapitalistiska struktur, om inte det kapitalistiska produktionssättet förändras, om inte Lenins ord 'och nu bygger vi en socialistisk ordning' förverkligas, så länge kan vi inte på nytt skapa en stat där orden 'socialism' och 'frihet' får sin bekräftelse i massornas erfarenheter — så länge man inte hör salvorna från vår pansarkryssare Aurora i Rom, Paris och Madrid. Det viktiga är inte att salvorna dånar utan att de signalerar början till en mogen revolution, som inte bara är politisk utan även social, som fördenskull inte är mindre utan mera radikal, som inte är jakobinsk och därför inte är auktoritär. Detta är inte platsen, och det vore inte heller rätt, att skissera de föreställningar som min politiska grupp har om dessa ting, föreställningar som vi säkert har olika meningar om. För mig gäller det bara att säga, att då de socialistiska samhällena inte kan förändras utan en revolution i väst, blir det heller ingen revolution i väst utan att vi företar en fullständig, kritisk bearbetning av erfarenheterna från de östeuropeiska samhällena. Att sätta dem inom parentes, att avstå, att inte lägga sig i skulle vara att avstå från förståelsen av det samhälle som vi vill och skulle kunna bygga här. Det vore också att avstå från den politiska teorin. Det får inte glömmas bort — och därför kommer arbetet under de här dagarna inte att vara helt enkelt — att det under den 'reella socialismens' långa och nyckfulla bana — 60 år efter oktoberrevolutionen, mer än 30 år efter 'folkdemokratiernas' framväxt, nästan 30 år efter Kinas frigörelse, nästan 20 år sedan Castro talade om ett 'socialistiskt Kuba' — faktiskt är mer än ett hopp som gått i bitar. Till det som gått sönder hör föreställningen om socialismen, inte som allmän förhoppning utan som *teorin om ett samhälle*, ett *annorlunda* sätt för människorna att organisera sin tillvaro. Och här kommer vi till den svåra punkten i denna diskussion inom vänstern, den som består inte i att fråga sig om det saknas frihet i dessa länder, utan om det saknas frihet *därför* att de är socialistiska eller *därför* att *de inte är det*, och *vad* de är om de nu inte är socialistiska. Mot dem som sätter upp

ett tidsskede som modell (vilket görs av de grupper som kallar sig marxist-leninister, och för vilka uppbygget av den sovjetiska socialismen var fullbordat men förrådades av Chrusjtjovs grupp) sätter vi i dag det empiriskt underbyggda svaret: 'socialismen' existerar inte, utan det existerar 'socialismer' av mer eller mindre vackert slag. De är den enda verkligheten, historiens enda föremål. De kan inte dömas efter något mått om man inte vill hamna i ren abstraktion. Som det är riskerar marxismen att göra förluster åt två håll: det torftiga 'rättesnöret' med sovjetisk hallstämpel, och dess motstycke, förnekandet av en teori om samhället, som vetenskap och inte enbart som historia, vilken är den verkliga hållningen hos en stor del av västvärldens kommunister och socialister. Jag säger förnekande, därför att med förlusten av detta medvetande har en hel kultur, språket hos den rörelse som förbundit dessa revolutioner, den idémässiga traditionen från Komintern gått i stycken. De socialistiska, trotskistiska, frihetliga och marxist-leninistiska strömningarna har inte i positiv mening klarat av att närma sig ett arv. Antingen träder de i gamla fotspår, rör sig tveksamt på nya vägar eller resignerar. Den idémässiga krisen återspeglas i den europeiska vänsterns osäkerhet när den står på tröskeln till regeringsmakten. På grund av att den inte kan förklara det historiska förloppet bakom andra revolutioner tappar den tråden i sin egen. Eurokommunismen och socialdemokraterna har inte förmått att klart konstituera sig som alternativ, därför att den 'reella' socialismens fel är deras egna begränsningar. Inte heller den nya vänstern vågar närma sig frågan av fruktan att bli handlingsförlamad, eller går till och med under i försöken att konstruera myter som går ut på att allt är följder av ett 'fel', som kan ordnas upp bara man återgår till de 'riktiga' principerna. Inte minst detta är grunden till dess nederlag. Denna kris visar sig på den politiska nivån och leder till skador i teorin. Det är en marxismens kris (som de 'nya filosoferna' är en karikatyr av), vilken av den stora massan upplevs som en icke tillstådd realitet. Marxismen — som stor idémässig kraft att förändra världen, inte som teoretisk eller politisk framtoning — har blivit andfådd under trycket från denna historiska utveckling. Den har stelnat till en solitär sanning, lätt att tillägna sig som historiskt resultat, men omöjlig att tolka eller värdesätta. När allt kommer omkring är var och en socialist på sitt sätt. Det saknas möjlighet att definiera i vilken grad man är det, eftersom det inte finns något icke-abstrakt kriterium att mäta efter. Naturligtvis — säger 'socialismens' överstepräster — vore det bra om alla kunde vara socialister på så lite störande sätt som möjligt — men de legitimerar allt. Friheten och dess motsats, förtrycket, har alltså skilts från sina sociala rötter. Frågan har inte något att göra med de grundläggande mekanismerna i dessa samhällen. De härstammar inte ur olikheter och ligger heller inte i politikens allt självständigare ställning. Det handlar — säger man med eftertryck — om 'socialistiska samhällen med auktoritära drag'. Därmed blir frågan om demokrati till ett rent juridiskt, formellt problem, till en fråga om medborgerliga rättigheter, till ett allmänt värde som anförtros åt regeringens goda vilja och som alla önskar se återupprättad.

Jag fruktar också att många kamrater från östeuropeiska länder delar föreställningen — kanske blir detta en av de viktigaste skiljelinjerna i vår diskussion — om att det som de upplevt varit socialismen, och att denna nödvändigtvis för med sig alla de katastrofer som de erfarit. Nedvärderingen av marxismens, socialismens och revolutionens idé i de östeuropeiska samhällena är väl känd. Den beror på lidande, på marxismens reduktion till maktfilosofi. Om ett par dagar kommer en berömd polsk filosof, Leszek Kolakowsky, att på Venedig-biennalen säga att det inte finns någon annan marxism än den som existerar i Marxismen-leninismens grunder. Man provar puddingen genom att tugga den, och beviset på en politisk filosofi är dess resultat. Men detta är en sofism. Här ger man beviset på en politisk teori med att beskriva en annan teori. Med denna terroristiska argumentering kan man också hävda, att den som är för demokratin som allmänt värde också är för de B 52-plan som bombade i Vietnam.

Vi som kommer att förbli marxister, och det är trots allt lättare att vara det i vårt samhälle, betonar gentemot detta att vi kan och måste tolka vad som är de efterrevolutionära samhällenas natur. Marxismen är en god nyckel till detta. Den visar oss att det i sista hand alltid är de samhällliga produktionsförhållandena som (naturligtvis inte utan specificeringar och förmedlingar) bestämmer ett samhälles väsen, dess självmedvetande och politiska uttryck. Vi tror att analysen av produktionsförhållandena i Sovjet, Kuba och de östeuropeiska länderna är den nyckel som ger oss tillgång till deras mekanism, den som även gör det möjligt för oss att se om ett visst av dessa samhällen, det kinesiska, är 'annorlunda' eller åtminstone försöker vara det. Om inte annat har det erkänt detta problem som den centrala punkten, från vilken det mäter sin samlade utveckling eller tillbakagång.

Vår tes är, brutalt formulerat, att Gulag inte är produkten av någon filosofi och heller inte av någon ren maktidé eller politik. Vår tes är att den är resultatet av den nya sovjetiska härskarklassens bristande förmåga att uttrycka och förmedla intressena hos de samhällsklasser som hade byggt upp det revolutionära förbundet i Sovjet. Dessa intressen briserade efter 1917 under trycket av den nedärvda sociala arbetsdelningen, efterblivenheten, de fortsatta ödeläggelserna genom krig och inbördeskrig, de nya behoven och produktionens sammanbrott. Först därefter gjordes den till teori. För förståelsen av vad som blev av den bolsjevikiska makten på 1920-talet är det viktigare att se till de beslut som Lenin fattade om sovjeterna under de första månaderna efter revolutionen, utifrån frågan 'hur ska produktionen styras?', och därefter tvångsexproprieringen av jorden, än att läsa *Vad bör göras?* eller studera begreppet förhållande mellan avantgarde och massa. Politiken har i sina idéer lika liten självständighet som ekonomin har i sina varor. En ny stat och en ny produktionsapparat bygger på den lösning som uppåtstigande klasser finner på problemet om reproduktionen eller revolutioneringen av sociala förhållanden. Om vi går tillbaka till krigskommunismen förstår vi hur och varför den snabba centraliseringen och nedbrytningen av sovjeterna inte uppstod på grund av något ideologiskt avgörande, utan genom den bristande förmågan att behärska okontrollerbara sociala och politiska mekanismer. Vi förstår varför staten och politiken snabbt skildes från sovjeterna.

Detta är förvisso en hård läxa, också för vissa lättsinniga föreställningar om revolutionen. När en revolution är politisk till sitt grundinnehåll, när 'vinterpalatset' stormas av ett avantgarde och revolutionen inte kommer genom en före och under brytningen fortgående mognadsprocess, i vilken de utsugna förvandlas till producenter och därifrån till 'politiker' (i meningen förmåga att förstå kretsloppet politisk-ekonomisk-sociala värde), då kan den utsugne i sin omedelbarhet inte uttrycka något annat än *ett krav, ett behov, en intuition om jämlikhet*. Däremot saknas alla de element som inte återspeglas i hans direkta erfarenhet. En 'ny socialistisk ordning' är inte summan av självförvaltningen hos enskilda enheter som undsluppit kapitalismen, utan deras nedbrytning och omvandling i en annan ordning, en annan produktion under ledning av förändrade samhällliga subjekt. I sin utvecklingsprocess förstör kapitalismen sociala gestalter och skapar nya. Det tillhör dess reproduktionslogik. Socialismen måste för sin del kullkasta denna logik och dra upp de ojämlikhetens rötter, som har inpräglat och förankrat denna logik ända ned i de förtrycktas behov. Men vem skall styra denna process på ett sätt som är frigörande i stället för pedagogiskt, som befriar de sociala subjekten, som för dessa framåt i stället för att göra dem till undersåtar? Vad slags stat och institutioner är av sådan art att den garanterar att folket — som är en sammansatt formation — bevarar de revolutionära allianserna och samtidigt förändrar den nedärvda sociala arbetsdelningen, utvecklar en ny rationalitet i produktionen, om inte en stat som går in för att avskaffa de rådande missförhållandena. En rationalitet som inte längre verkar genom det blinda profitjaget, utan med hjälp av medvetna impulser och en allmän revolutionär

samhällsorientering. Produktionsförhållandena, arbetsdelningen och övergångsförhållandena framträder som facetter i samma prisma. Den ena bestämmer och driver på den andra.

Detta revolutionära pådrivande är frigörande endast om den nya makten inte glömmer att relationerna mellan människor förmedlas genom ting, medan tingen i sin tur identifieras genom arbete, alltså genom ett mellanmänniskt förhållande. Även här kan man anföra den sovjetiska revolutionens avgörande år för att visa hur sovjetmakten blev till. Först försöken att avskaffa marknad och pengar, därefter omöjligheten av att klara sig utan pengar och marknad, så införandet av båda som förmedlingsmekanism mellan privat och offentlig sektor samt därpå, på grund av fel i prispolitiken, den offentliga sektorns tillägnelse med våld av de varor som bönderna producerade. Men detta inte bara ödelade en allians, bröt banden mellan bönder och revolutionärer och drev de förra åt höger. Det förändrade också den makt som genomförde detta avgörande gentemot en del av sin sociala bas, och tillintetgjorde den som politiskt subjekt. De åtgärder som man vidtog efter skörden 1926/27 förklarar deportationssystemet bättre än varje fördömande av Stalins despoti och varje utpekulerad analys av det asiatiska produktionssättet.

Sedda genom detta raster blir de östeuropeiska samhällena skönjbara som samhällen, där inte bara de gamla konflikterna mellan lönearbetarna och produktionsmedlens ägare består under den nya maktens formella och juridiska karaktär, utan som även i sig gömmer nya konflikter mellan nya sociala subjekt, som åstadkommit den grundläggande samhällsomvandlingen.

Naturligtvis gäller detta endast under två betingelser. Den första är att denna konfliktpotential blir synlig. Och synlig blir den bara om dess väsen ses utifrån analysen av de samhälleliga produktionsförhållandena, utifrån det som sker i den tekniskt-sociala arbetsdelningen mellan lönearbete och kapital. När Paul Sweezy i sin gamla polemik mot Bettelheim placerar det som han definierar som kapitalism inte så mycket i produktionsförhållandena som i den individuella kapitalistiska egendomens fria spel, vilken söker expansion i en inbördes kamp, en kamp vars fria utveckling i öst är blockerad av den statliga planeringen, så blir dessa samhällen på nytt omöjliga att genomskåda. De blir till nya formationer där de gamla utsagningsförhållandena visserligen hålls vid liv, men där den verkliga kampterrängen — motorn som skapar framåtskridande eller tillbakagång — blir förhållandet mellan produktionsenhet, företag och plan. Där utspelas spelet mellan kapitalet som vill frigöra sig och planen som håller det fångat. Det samhälleliga produktionsförhållandet försiggår under denna nivå, och har betydelse endast som ett moment i arbetskostnadernas sammansättning. Samhället framstår som delat i ett krig, där vissa av kapitalets regioner reproducerar helheten. Är detta kapitalism? Nej, säger Sweezy. Är det socialism? Nej, inte det heller. Det rör sig om 'nya' och otydbara samhällen.

Detta är för övrigt vidareföringen av en tes som ärvt från bolsjevikerna, och som kommunisterna betecknar som en tvåfasteori. Först skapas den materiella basen för socialismen (väl att märka genom den gamla produktionsapparaten och den klassiska ackumulationens reguljära funktioner, nämligen genom att ta från det av arbetarna skapade mervärdet och från det förefintliga eller saknade agrara överskottet), och först därefter bygger man de 'socialistiska förhållandena'. Även här förklaras egendomens område som den springande punkten, och revolutionen framträder som övergång från privategendom till statsegendom, från marknadens fria spel till planering.

Detta leder emellertid till att man accepterar samhället som blockerat, därför att den politiska form, staten, som står för föreställningen om den 'socialistiska ordningens' grundläggande drivkraft i verkligheten är den 'allomfattande fabriken' hierarkiska stat, en centraliserad och standardiserad makt. Monolitisk inte därigenom att den reglerar allt, utan för att den i det på förhand dömda försöket därtill betraktar den allmänna kören av konflikter mellan de sam-

hällena som en störning, ja till och med som en avvikelse och därpå som komplott eller förräderi. Idealet blir ett fullständigt operativt, ett reglerat samhälle byggt på konsensus, där motsättningar utgör ett sår som måste helas med förtryck. Här ligger ofrihetens rötter.

De ligger alltså djupt, i dessa samhällens icke-socialistiska väsen som beror på ofullständiga former av statskapitalism, på de härskande revolutionära gruppernas vägran att genast övergå till ekonomiska spelregler (socioekonomiska spelregler, med full medvetenhet om deras politiska och samhällsliga värde), som orienterar de samlade producenterna mot en successiv nedbrytning av de ojämlikhetskapande förhållandena, som man ärvt tillsammans med den sociala arbetsdelningen, mot en nedbrytning av arbetets uppstyckning och främlingskap, hän mot en minskning av arbetsdelningen och mot uppdelningen mellan arbete och vetande, stad och land.

När denna vilja inte längre finns blir övergångsprocessen blockerad. Staten sådan vi känner den från olika genomförda revolutioner framstår därför som högst auktoritär. Det är samhällen där det kapitalistiska produktionssättet historiskt sett etablerat sig gentemot en i dag heterogen klass. Den har låtit genomföra den borgerliga revolutionen som de gamla efterblivna skikten inte klarade av, och den har präglat klassen ifråga med sin framstegstro. Det är arbetarklassen, säger Preobrazjenskij, som på en och samma gång gör sig till utsugningens subjekt och objekt. Som vi ser det, snart nog till enbart objekt. Säkert är att systemet som helhet befinner sig på en punkt där ingen demokratisering försiggår. Händelserna efter den tjugonde partikongressen — sedan den materiella basen äntligen hade ackumulerats — då de östeuropeiska samhällena skulle kasta sig ut i friheten, är betecknande nog. Det har gått över tjugo år sedan dess, men mekanismerna förblir desamma. Maktens subjekt är desamma. Och varje försök att olja den ekonomiska utvecklingens hjul leder till risken för ödeläggande felslag (företag och plan, det är alltid ett hit och dit mellan liberalisering och stramare tyglar). Alltmer syns rigiditeten vara av det slaget att det inte längre kan skönjas någon utväg. Man talar inte ens för formens skull längre om vägen till kommunismen.

Är då konflikten mellan kapital och arbete likadan som i våra egna samhällen? I vilken grad återför statsmakten till producenterna det som den tar från dem i form av mervärde? I hög grad, svarar kamraterna i Budapestskolan, som till och med ser att det mellan arbetande och maktägande klass uppstår ett specifikt förhållande av ömsesidigt beskydd, om än på bekostnad av andra skikt.

Andra, nämligen Bettelheims skola, svarar 'i ringa grad'. Allmänt sett har arbetarklassen förblivit källan till absolut mervärde, vilket förklarar de polska arbetarnas revolt. Det var förvisso så, att när den polska staten 1970 vidtog inflationsbekämpande åtgärder av klassiskt slag, blommade arbetarnas stridsvilja upp på samma sätt som hos oss. Samstämmigheten sprack och samhället framstod som inte bara delat utan som splittrat i fientliga läger som kom i strid med varandra. Detta var för övrigt detta enda ögonblick av sanning, som bryskt avslöjade de verkliga rollerna. Rapporterna om varvsarbetarnas stormiga möten i Stettin 1970-71 avslöjade på vilken sida makten stod och hur identiskt lika arbetarnas förhållanden var med dem i de kapitalistiska länderna.

Det råder fortfarande stor oenighet huruvida dessa utsugningssamhällen verkligen är kapitalistiska. Frågan är inte enbart akademisk. Svaret angår — som jag inledningsvis försökte säga, inte enbart vårt sätt att vara marxister, dvs vårt sätt att definiera stat och kapital, att principiellt definiera produktionsförhållandena, från vilka oändligt många sociala förmedlingsformer kan härledas, eller andra av den klassiska kapitalismens karaktäristiska drag. Det är framför allt en politisk fråga.

Om det rör sig om nya samhällsformationer där övervintrade kapitalistiska förhållanden är av sekundär betydelse, så har konflikter, förtryck och social atomisering sina grundläggande

orsaker i den politiska sfären och dess reglering. Kampen kommer att stå mellan 'makten' och dess kompenationssystem. Det som då blir nödvändigt är demokratisk olja i maskineriet. Det är i så fall regeringen som vi ska rikta våra krav om 'mera frihet' till.

Men om det rör sig om kapitalistiska formationer av ny typ (kapitalism utan kapitalister, sade Lenin, statsmonopolistisk kapitalism, säger Bettelheim, samhällen med mycket starka ideologiska drag och därför repressiva, säger vi, samhällen som fördunklar orsakerna till konflikt mellan klasser, och därmed hindrar dem från att komma till uttryck), då gäller frågan inte längre krav om demokrati och medborgerliga rättigheter utan återupplivandet av klasskampen i dessa länder. Den man i så fall vänder sig till är inte regeringen. Våra meddebattörer från den europeiska vänstern visar vilka samhällseliga subjekt som kan bära denna revolutionering.

Här finns det en politisk vallgrav som vänstern inte så lätt tar sig över. Dels av politiska orsaker, nämligen den av tradition givna och ännu inte upplösta förbindelsen med de härskande grupperna. Dels av djupare liggande orsaker. Man måste hitta kampens subjekt, och det är förmodligen inte längre samma arbetarklass som 1917 eller 1948. Detta på grund av den roll som den spelat, den ideologiska formning som den varit utsatt för, de förvecklingar som den blivit indragen i. Och vid sidan av den finns det skikt som inte är så lätta att analysera. Till höger har vi en reaktionens avgrund som utvecklats på landsbygden och blivit överlämnad i kyrkans händer. Alla opponerar sig inte i progressiv mening — exemplet Soljenitsyn borde räcka för att demonstrera det. Det pågår en växande social atomisering, där nya sociala gestalter — ungdom, studenter, kvinnor, marginella existenser — dyker upp och försvinner. Men just de drevs till uppbrott av den kinesiska kulturrevolutionen med dess strävan till autonomi, en rå, alternativ och ofta även destruktiv sådan. Vem utgör det socialistiska block som har intresse av socialismen i dessa efterrevolutionära samhällen, och vilka är betingelserna för att de ska komma till uttryck? Vilka möjligheter finns det att gå samman och utöva press, att göra sig till politiska och inte bara sociala subjekt?

Denna fråga, som utgör själva språnget mellan avvikelse och opposition, mellan opposition och politisk kamp, har den italienska vänstern ännu inte tagit itu med. I dag kan vi åtminstone säga att vi tillsammans med de östeuropeiska kamraterna har rest frågan.

För egen del hyser jag inget tvivel om att detta är den rätta vägen. Men det visar också vilken ohyggligt lång sträcka vi har att tillryggalägga, både vi och de efterrevolutionära samhällena. Det är förvisso inte så att historien löper spikrakt. De mognande kriserna, den inre dynamiken och konflikterna får ofta grytan att koka över snabbare än beräknat, och inte alltid på önskvärt sätt.

Det är därför som jag inledningsvis talade om den kris under vilken denna diskussion försiggår och som alla frågor kretsar kring. Under de kommande tre dagarna kommer *Il Manifesto* uteslutande att syssla med att närma sig ett svar, inleda ett arbete som framför allt går ut på att se till att vi talar om samma saker. Jag önskar att det ska gå på det viset, och att de från den italienska vänstern som är här i dag, spanjorerna, fransmännen, västtyskarna och de östeuropeiska kamraterna ska lyfta detta forskningsarbete ur *Il Manifestos* svaga händer och fullborda uppgiften tillsammans med oss.

Leonid Plusjtj är matematiker från Ukraina. Som oliktankande har han i Sovjet utsatts för fyra års tvångsintagning på mentalsjukhus. Sedan bl a internationella matematikerkreter arbetat för hans frigivning utvisades han 1976. Han bor nu i Paris och hans självbiografi finns utgiven på franska.

Leonid Plusjtj: Gå framåt tillsammans eller gå under tillsammans

Det är svårt för mig att diskutera frågor av teoretisk-filosofisk art samtidigt som alla motståndskämpar i Sovjetunionen befinner sig i fara. Elden är riktad mot dem, mot alla de oppositionella krafterna, nationella, religiösa och andra, och Bel-gradkonferensen var ett hårt slag för dem. Jag ska dock ändå försöka resa vissa problem av allmän art.

Jag är överens med kamrat Karol om, att så länge de oliktankande inte enas kring en social rörelse utgör de ingen verkligt offensiv styrka. Men det kommer inte att bli enkelt. Arbetarrörelsen i Sovjetunionen existerar inte, vilket är en grundläggande skillnad mellan Sovjet och Polen. Det har sina historiska rötter: vår arbetarklass har förtryckts längre, vår arbetarrörelse har inte upplevt något skede av demokratisk kamp och har därför inga sådana traditioner. Före revolutionen kunde den endast arbeta underjordiskt för politiska mål. Så kom kriget och inbördeskriget. För att förstå oliktankandet och förklara dess särart måste vi begrunda helhetsstrukturen i Sovjetunionen, vilket i sin tur inte är möjligt utan att man går tillbaka till vissa historiska frågor. Vi måste gå tillbaka till den sovjetiska regimens ursprung, till oktoberrevolutionen. En av marxismens dygder är dess förmåga till självkritik. Det är lätt att kritisera motståndaren, för han är definitionsmässigt dålig, men man måste framför allt kritisera sig själv. Det var vad Marx gjorde när han kritiserade sitt eget hegelska tänkande; den självkritiken var förutsättningen för hans teoretiska självständighet. Låt oss alltså börja med kritiken av själva revolutionen, och till och med mot det som föregick den, mot själve Marx. Jag vill säga några ord om detta.

På tjugotalet skrev den ryske författaren Korolenko till folkkommissarien för utbildningsväsendet, Lunatjarskij att han, Korolenko, var för socialismen, men trodde att det ryska riket i sin helhet inte var moget för socialismen eftersom det inte ens fanns några demokratiska traditioner. Ryssland hade inte genomgått den borgerliga revolutionens och demokratins etapper. Denna erfarenhet saknades hos alla folken i Ryssland, vilket lämnade dem utan allt självmedvetande och all rättskänsla. I den ryska traditionen var det styrkan, knytnäven, kulak, som avgjorde allt, lagen inbegripen. Det var detta som gjorde att det godtyckliga tsarväldet efterträddes av kommunistpartiets godtyckliga okontrollerade maktutövning. Dess teoretiska bas var bolsjevikernas tes om att alla normer skulle ersättas med medvetenhet hos proletäerna, det vill säga med medvetenhet hos dem som höll i gevären. Dagens oliktankare fortsätter under andra omständigheter att uttrycka Korolenkos tes och oro.

Problemet fanns förresten i hela det ryska politiska tänkandet under de åren. Här fanns två huvudströmningar som båda inneslöt flera partier, den mensjevikiska och den bolsjevikiska strömningen. Båda var medvetna om att Ryssland varken ekonomiskt eller politiskt var redo för socialismen. Dess borgarklass hade just fötts och hade lång väg att gå för att komma ifatt kapitalismen i väst, om också bara vad beträffar den industriella utvecklingen. Men borgarna hade inte tillräckligt med initiativ för att göra detta. Det var en slö borgarklass, utan traditioner, oförmögen att leda ekonomin, redo att ge sig inför feodalismen med vilken man sökte samarbete i stället för att besegra. Mensjevikerna ansåg att borgerskapets roll, hur underligt det än kan synas, borde övertas av den socialistiska rörelsen. Av marxismen behöll man den ekonomiska determinismen, tesen om att man måste igenom en etapp av ekonomisk

revolution med en borgerlig stat, där produktivkrafterna skulle utvecklas genom kapitalistiskt herravälde. Först senare kunde man börja tala om byggandet av socialismen.

Bolsjevikerna å sin sida såg visserligen den väg och de uppgifter Ryssland hade framför sig, men beslöt att samla alla krafter till ett språng över ett helt historiskt skede. Av marxismen behöll de ett annat inslag, nämligen betonandet av viljan, medvetandet i stället för nödvändigheten. Hade inte Hegel sagt att själva friheten är en slags nödvändighet? Man kunde alltså inte vänta på att kapitalismen skulle utvecklas. Läget i Ryssland komplicerades ju av att borgarklassen inte var i stånd att ta landets tyglar i sina händer och lösa problemen. 'Ingen sätter sig emot oss. Det är vi som får ta på vårt ansvar att starta en process av påskyndad utveckling, hoppa över en etapp, våldföra oss på historien. Är det för tidigt i dag? Det blir för sent i övermorgon. I morgon måste vi handla.' Som Napoleon sade: On s'engage et après on volt, vi ger oss in i det och sen får vi se. Detta var det första subjektiva närmandet till verkligheten.

Det var ett enastående val, inte så lite påverkat av slavofili, av den gamla övertygelsen att Ryssland inte behövde följa samma väg som andra folk, utan hade ett särskilt öde. Det behövde därför inte genomgå den kapitalistiska utvecklingens faser, utan kunde genast gå in i socialismen. Lenin präglas av denna ryska messianism, övertygelsen om ett särskilt öde, som han förenar med sin egen subjektivism, sitt behov av att våldföra sig på verkligheten. Det verkar på mig som om han hade en mycket klar uppfattning om den historiska uppgiftens omfång liksom om den situation han skulle bli tvungen att möta, ett klarsynt medvetande om att Ryssland inte var moget för socialismen. Det var inte utan skäl som han strax före revolutionen underströk vikten av erfarenheterna i Tyskland, där enligt honom staten visat sin förmåga att under vissa omständigheter omorganisera kapitalet genom att koncentrera dess ledning. Detta föreföll honom likaledes möjligt i Ryssland, när staten befann sig i proletariats händer. Men det verkar på mig som om han misstog sig och inte såg, att arbetarklassen var beredd att leda varken kapitalet eller staten.

Det tycktes grovt sett bara finnas två vägar, antingen den som vanligtvis användes av borgarklassen eller en kapitalism i arbetarklassens tjänst. Därvidlag bedrog sig både mensjeviker och bolsjeviker. Båda var socialister men ville inte medge att de tänkt sig att spela en roll som inte passade dem: de förra att ersätta borgarklassen, de senare att förlita sig till statskapitalism. Av de två var det kanske Lenin som bedrog sig minst, men han bedrog sig likafullt. Det är som jag ser det detta som förklarar mycket av de följande händelserna, också under oktoberrevolutionen. I grunden fanns motsättningen mellan vad Ryssland föreföll vara och vad det egentligen var.

Det som saknades var en verklig klass som socialismen kunde bygga på. Arbetarklassen var föga omfattande. Den hade nyss bildats och just lämnat landsbygden. Bolsjevikerna hade lyckats ta makten i en onormal och specifik situation, men gjorde därefter en allmän lag av detta och trodde sig i stånd att klara sig utan sociala och ekonomiska lagar. För att rättfärdiga denna hastighetsökning blev voluntarismen politisk lag. Voluntarismen fann sitt uttryck i tjeikan, 'särskilda kommissionen för kampen mot kontrarevolutionen', så småningom KGB. För att verkligheten skulle vika för planerna måste man göra sig av med alla fiender: tsarens generalstab, de vita officerarna, kontrarevolutionen; därefter blev det socialisterna, sedan arbetaroppositionen, sedan kulakerna. Samhället omformades av terrorn. Det jag kallar tjeikism är inget annat än en extrem form av omskolning. Även om Lenin själv hade sagt, att man inte kan förpassa något till paradiset med batongslag, var det efter denna filosofi som tjeikan handlade. Det är ingen tillfällighet att inkquisitionen hade ett liknande namn, särskilda allraheligaste kommissionen. I tjeikans fulla namn stod 'allrysk' i stället för 'allraheligaste'; även om analogin är formell så finns det en gemensam rot i den voluntaristiska förvrängningen.

När man snart därefter börjar se avgrunden mellan den statskapitalistiska verkligheten och den socialistiska fraseologin, framträder en ideologi vars syfte det är att överbrygga detta tomrum. 'Socialrealismen' i konst och litteratur syftar inte till att avbilda verkligheten utan att göra en propagandabild av den. Den är tjekans förlängning på det kulturella området. Det behövs filter, glasögon, så att arbetarna inte ser verkligheten sådan den är. Detta var den socialrealistiska litteraturens och konstens roll. Det är intressant att notera att socialrealismens grundare Gorkij före revolutionen anklagades för att vara lärjunge till Mach. Det var alltså machismens filosofiska strömning som blev socialrealismens teoretiska grundval. I Gramscis anteckningar om den fascistiska konstens 'realism' finns en märklig samstämmighet. Även hos fascismen kritiserar Gramsci voluntarismen, den subjektiva deformationen av verkligheten.

Överallt finner man spår av dessa voluntaristiska överdrifter. Låt oss enbart påminna om exemplet med biologin. När man hade konstaterat att kollektiveringens misslyckats såväl från individens intressen som samhällets behov, måste man åter ljuga. Det var nödvändigt visa att de politiska besluten inte var felaktiga, utan att man använt efterblivna metoder. Lysenkos och Mitjurins sovjetiska genetik fick tjäna som vetenskaplig bas för denna operation. Den var inte som vissa hävdar en deterministisk teori, utan en mystisk version av Lamarck, en magisk vision. Och hur förklara att det var just i Sovjet och inte under fascistiska regimer som man uppfann bruket av psykiatriska sjukhus i repressionens tjänst? Såvitt jag vet var det första politiska offret på ett mentalsjukhus hustrun till Kirov, som internerades därför att hon kände hemligheten om vem som mördat hennes man. Även mentalsjukhuset speglar tjekans voluntarism: spräcka folks njurar för att omvända dem, föra dem till paradiset med våld, med hjälp av socialrealismen och dess propaganda övertyga om att paradiset redan finns, att den sovjetiska människan är av särskild beskaffenhet. På samma sätt som den 'sovjetiska genetikern' var ett försök till mystisk lösning på biologiska problem, blev psykiatrin ett medel att manipulera hjärnor, att omvandla sinnen. I grunden bygger båda på behovet att dölja verklighetens sanna ansikte, att med vilka medel som helst övertyga folk om att den är annorlunda. Även om mentalsjukhusen fanns tidigare var det under Chrusjtjov som de blev en massverklighet, för det var under Chrusjtjovepoken som den västerländska farmakologin fulländade sina metoder för ingrepp i det mänskliga psyket. Det var kombinationen av västkapitalismens överdrifter och den chrusjtjovska voluntarismen som möjliggjorde massintagningen på mentalsjukhus.

Också här finner vi historiska, för Ryssland egna, rötter. Redan på Nikolaus Is tid förklarades en oppositionsman galen. Tsarismens ideologi menade att endast tsaren, den ortodoxa kyrkan, den av Gud utvalda ryska nationen kunde ha rätt. När man lever i den bästa av nationer, vägled av de rättvisaste idéer, är var och en som opponerar sig endera galen eller fiende. Och är han fiende så är han djävulens vän. Sådant var det gamla systemet — och jag hade tillfälle att lära känna dess moderna variant, när jag undersöktes av Serbskij på hans institut. Serbskij är psykiatriker och har skivit att alla oppositionella antingen är judar eller galna. Men det är inte hans egen idé. Den är vida spridd: vi är bäst, vi är rättvisast, vi har den bästa regimen, de riktigaste idéerna. Denna föreställning från den ryska traditionen, som inte har något gemensamt med marxismen, har återupptagits och koncentrerats i bolsjevismen.

Som jag ser det är det moraliska kriteriet väsentligt för att förstå denna tragedi. Om man med Lenin anser att allt som tjänar revolutionen är moraliskt, så är allt tillåtet. Denna amoraliska inställning grundar sig till viss grad på Marx, som inte insåg den moraliska dimensionen i sin analys av de sociala processerna. Det grundläggande ekonomiska valet till förmån för statskapitalismen förefaller mig också mycket viktigt. Medan Lenin studerat Tyskland hade Marx i slutet av sitt liv börjat fundera på det asiatiska produktionssättet. I det asiatiska produktionssättet, grundat på slaveri och statligt ägande, tillhör jorden och företagen inte

enskilda utan staten. I leninismen och etatismen finner vi, märkligt förenade, element ur de då färska tyska erfarenheterna och det asiatiska produktionssättets gamla tradition, sådan Marx beskrivit den.

Denna börda från det förflutna återfinns vi i frågan om de dubbla sanningarna som jag anspelade på. När jag sade att det efter oktoberrevolutionen skapades en klyvning mellan sagda och givna fakta, tillade jag inte att det handlade om ett traditionellt förfaringsätt i Rysslands historia. Alla känner förmodligen till de beryktade Potemkinkulisserna som uppfanns på Katarina IIs tid. När kejsarinnan for från Petersburg till Krim, byggde man fasader, men enbart fasader, av nya byar för att lura henne och de utlänningar som åtföljde henne. Katarina skrev till Voltaire, till Diderot. Det var nödvändigt att hon kunde berätta att den ryska landsbygden blomstrade. När hon stannade i en stuga fann hon bönder som höll på att ta för sig av en höna, men så snart hon gått därifrån flyttades hönan snabbt till nästa stuga. På samma sätt planterade man om träd så att hon kunde se dem blomma längs hela resan.

Det lustiga är att man gjorde på nästan samma sätt när Chrusjtjov for till Kirgisien. Man byggde en särskild flygplats och en motorväg. Man uppförde snabbt hus utpyntade med inte hönor utan i stället TV-apparater och kylskåp. Men Chrusjtjov gick aldrig in, och bönderna blev fråntagna alltsammans. Bara en var så naiv att han trodde att Chrusjtjov verkligen hade skänkt honom TV-apparat och kylskåp, och han hotade att tala med Chrusjtjov personligen om att man ville ta dem ifrån honom. Han fick behålla dem. Dessa Potemkinkulisser finns överallt: Fidel Castro besökte Kiev. Jag var på den tiden en av hans stora beundrare. Det var den siste ledaren jag ropat 'leve' till. För att visa honom hur Ukraina blomstrade kläddes studenterna i sina traditionella dräkter. Solsjenitsyn berättar att när mrs Roosevelt skulle besöka ett fängelse visade man henne en 'potemkincell', mycket fin med buddhastaty och alla bekvämligheter. Detta händer än i dag. Österrikiska psykiatriker lurades på samma sätt, trots att vi varnat dem. När en grupp gamla franska motståndsmän kom för att besöka fängelser, informerade vi dem om att man skulle visa dem 'potemkinläger'. Sovjetmyndigheterna fick reda på det och tillät dem inte besöka något läger. Det är m a o ett helt system av lögn.

Medan min hustru var lägre tjänsteman i det nationella skolväsendet visade man henne i samband med ett möte på central nivå en utställning om kolchozdaghem. Men i själva verket var det stadsdaghem, där man hade fotograferat kolchozordföranden och lokala lärare sida vid sida med tjänstemän från ministeriet. Vem ville man lura? Centralkommittén hade gett idén och ministern pengarna, men kolchozordförandena är fullständigt medvetna om daghemssituationen liksom lärarna. Vem blev egentligen lurad? Ingen. Lögnen var uppenbar.

Man måste veta detta för att förstå förekomsten av oliktankande. Vi lever i dag i en period av teknisk och vetenskaplig revolution. Medan det på Marx' tid var mekaniken som karaktäriserade den industriella revolutionen, var det på Lenins tid energin. I dag är det viktiga informationen, hur den flödar och regleras. Men vårt samhälle bygger på den allmänna lögnen, på felinformation, på vertikal lögn nedifrån och upp och en horisontell, från företaget till kolchozen. Det är en fullständig lögn, ömsesidig och fullständigt känd. Men är ett sådant samhälle strukturellt i stånd att infogas i en verklig vetenskapligt-industriell revolution? Somliga fruktar att Sovjet följer den västerländska modellen, att man utnyttjar de teknologiska framstegen. Men detta är omöjligt, eftersom teknologin kräver kontrolltekniker på viss nivå. Låt oss exempelvis anta att den nationella planeringen läggs under ett system med automatiserad kalkyl, på det sätt som vetenskapsakademin föreslår. Dvs datorerna blir grundläggande för hela ekonomin, en önskedröm för våra teknokrater och cybernetiker. Men de tycks glömma att på input-sidan kommer det alltid att vara människor som förser maskinen med information. Varför skulle de vara ärliga mot maskinerna när de är oärliga mot byråkraterna? Varför skulle de respektera akademiledamöterna när de inte respekterar partiets centralkommitté? Informationen kommer att förvrängas på input-sidan och det blir därför

samma sak med output-sidan. Där har vi de sovjetiska strukturernas tragedi. Klämd mellan den voluntaristiska och lögnaktiga staten och den desorganiserade och okontrollerbara industriella organisationen finner vi den vetenskapliga och tekniska intelligentian. Det är därför inte av ren slump som de oliktänkande i dag är naturvetare och humanistiska intellektuella i förbund med de förra. Flerfaldiga gånger har man i väst beskyllt oss för att vara moralistiska humanister och därmed utopister och naiva. På ett sätt är det sant. Men man måste förstå att bakom detta utopistiska sken hos vår rörelse finns framför allt annat ett behov av information och sanning. Vi behöver leva utan lögner, på samma sätt som de revolutionära socialisterna i början av seklet sa: 'Vi törstar efter rättvisa.' Ett sant samhälle, inte lögnaktigt. Och ett rättvist samhälle —oliktänkandet återinför moralen i politiken.

De oliktänkande är de som kräver uttrycks- och informationsfrihet, de som slåss för de mänskliga rättigheterna. Det är de som kräver att ekonomin ska vara vetenskapligt genomsiktig, samhället vetenskapligt styrt. Man klandrar oss för att vi ställer problemen på politikens område i stället för på det sociala. Det är delvis sant, men det är så framför allt av den orsak som jag tidigare berörde. Dvs det beror på att vår arbetarrörelse krossats, att den inte rör på sig, eller på att den reser sig av känslomässiga mer än sociala skäl. När en polis dödar en arbetare blir det rörelse.

Låt oss se lite närmare på förhållandena. Vad betyder kravet på politisk demokrati i ett samhälle där det inte längre finns privatägda produktionsmedel? Det är en av vår rörelsens teser att en sammanhängande demokratisering betyder att alla rättigheter respekteras. För oss marxistiska socialister innebär detta en revolution i de samhälleliga förhållandena och inte bara i de politiska rättigheterna. Att förvägra strejkrätten, som man gör i dag, betyder att man berövar arbetarklassen ett grundläggande vapen. Man tar ifrån den dess allra främsta rättighet. Dessutom representerar strejkrätten en sorts garanti för alla andra rättigheter. Det är förresten anledningen till att man i den sovjetiska konstitutionen räknar upp nästan alla andra rättigheter utom rätten att strejka. Så länge vi inte har strejkrätten kommer i praktiken alla andra rättigheter att hänga i luften.

Vår situation är förvisso paradoxal. Vi måste göra vår politiska borgerliga revolution efter att ha gjort slut på privategendomen. Det är bakvänd historia. Det faktum att man gjort slut på privategendomen räcker inte för att förbättra vårt samhälle. Exploateringen finns fortfarande, chauvinismen utvecklas, polisterrorn utövas. Vi har den fascistiska statens alla grunddrag. Det är därför frågan för oss står om en revolution som erövrar de rättigheter som hör till demokratin. Men bakom denna revolution finns något annat. Det handlar inte om en revolution som avskaffar en borgerlig social och politisk struktur utan om något nytt. Vad ska vi alla det? Eftersom ordet socialism är illa sett hos vårt folk, finns det somliga som föredrar att tala om 'vetenskaplig demokrati', 'vetenskaplig planering', 'vetenskaplig modell', 'vetenskaplig kommunism', 'kristen humanism'. Det spelar inte så stor roll. I alla händelser skulle en öppning mot en demokratisk process föra oss närmare den socialism som Marx avsåg. (Därmed vill jag inte säga att allt som Marx sade var riktigt eller att han sagt allt. Han skrev t ex ingenting om den nationella frågans betydelse. Den kanske är den mest grundläggande frågan i Sovjetunionen, vilket Lenin klart insåg strax före sin död.)

Jag är framme vid slutsatserna. Karol ville att jag skulle sluta med optimistiska tongångar. Men jag har ingen anledning att vara optimist. Vid den internationella konferensen Belgrad led vi nederlag. Orsaken till nederlaget var inte bara gästmakternas beslut att respektera status quo i Warszawa-pakten, eftersom de fruktar att varje revolutionär omstörtning i öst skulle medföra en motsvarande omstörtning i väst "även om det är kris hos oss, så är krisen i väst mycket farligare). Det är orsaken till att avspänningspolitiken blivit ett tytt München. Men vi har också på sätt och vis förräts av vänsterkrafterna i väst. De har inte med kraft velat kämpa för Helsingforsprinciperna, nämligen för avspänning som t ex Sacharov förstår den. Långt

före Helsingfors hade han formulerat idén om gemensam kamp för freden, mot hungern, 'ör teknologiska framsteg och för hela mänsklighetens problem. Jag har ingen anledning att vara optimistisk om mina oliktänkande kamraters öde, för vilket också vänstern väst bär en del av skuldbördan. Och det finns heller ingen inledning att vara optimist om den mer avlägsna framtiden.

Icke desto mindre är jag personligen fientligt inställd till pessimismen därför att den avvärjar oss. Även om det bara finns en enda möjlighet att komma ur krisen måste vi kämpa. Pessimisterna säger att vi redan förlorat. Genom att säga så avvärjar de oss. Jag skulle vilja säga att min ståndpunkt är en 'pessimistisk optimism'. Vi har enbart två alternativ. Antingen ett globalt kärnvapenkrig och planetens totala förstörelse — och vårt land tycks gå denna dödens väg, denna demoralisering mot den absoluta återvändsgränd. Eller också ett mänskligare samhälle, utvägen ur den återvändsgränd där hela vår civilisation just nu är innesluten. Även om västerlandet lider mindre på grund av att den klassiska kapitalismen är bättre än statskapitalismen, vilket i mycket liknar fascismen. Men denna dödsbringande strävan mot död och förstörelse finns här liksom därborta. Jag är optimist av det enkla skälet, att endera går vi under eller också finner vi utvägen. Det säkra är, att antingen går vi framåt tillsammans eller går vi under tillsammans.

Charles Bettelheim är fransk ekonom och författare till ett stort antal böcker, främst om övergångsekonomiernas problem. Flera av hans böcker finns översatta till svenska, bl a början till det stora verket *Klasstriderna i Sovjetunionen*.

På marxistarkivet finns bl a: [Prolog till "Klasstriderna i Sovjetunionen"](#), [Övergången till den socialistiska ekonomin](#) och [Kina och Sovjet: två industrialiserings-"modeller"](#) – *Red*

Charles Bettelheim: Sovjetsamhällets natur

De olika inlägg vi hört har på ett bra sätt illustrerat mångfalden och djupet i de sociala och politiska motsättningar som existerar i de socialistiska eller 'socialistiska' samhällena. Inläggen har konkret belyst hur utvecklingen av dessa motsättningar gett upphov till olika former av repression från statsapparaternas sida. Detta vet vi naturligtvis redan i allmänna termer, men den stora förtjänsten hos de inlägg vi fått höra är att de konkretiserat denna verklighet och visat, att förtrycket inte är några 'tillfälligheter' eller 'misstag' som vissa ledare begått. Förtrycket hänger samman med objektiva motsättningar och den objektiva ställning som statsmakten har i de samlade ekonomiska och sociala relationerna.

Detta reser frågan om de härskande ekonomiska och sociala förhållandena i dessa länder. Frågan ställs så mycket mera tillspetsat som det redan finns en hel tradition som åberopar sig på marxismen och som hävdar, att det sedan det i juridisk mening privata ägandet av produktionsmedel försvunnit det inte längre kan existera några exploateringsförhållanden, liksom det inte heller existerar några klasser (eller som man till och med menar 'samhällsgrupper') med annat än vänskapliga inbördes relationer, och mellan vilka skillnaderna minskar alltmer.

Den mest betecknande formuleringen av denna uppfattning finns i det tal som Stalin höll den 23 november 1936 för att presentera förslaget till ny författning. I det talet beskrev han hur i Sovjetunionen det privata ägandet till produktionsmedel hade försvunnit och likställde detta med kapitalismens försvinnande. I sin beskrivning drog Stalin slutsatsen att det inte längre existerade några exploaterande klasser, utan enbart två inbördes vänskapliga klasser, arbetarna och bönderna, och en social grupp, de 'intellektuella'. Han tillfogade att de senare inte kunde annat än tjäna arbetarna och bönderna, därför att det inte längre fanns några andra klasser att tjäna.

Verkligheten har tagit på sin lott att dementera denna falskt optimistiska vision. Senare har andra analyser gett oss en mer dialektisk uppfattning. Det finns sålunda texter av Mao Zedong som behandlar den fortsatta klasskampen under proletariats diktatur, texter som utgetts med början 1950, särskilt hans analys av motsättningarna inom folket och så framför allt hans ingripanden i kulturrevolutionen.

I samband med dessa ingripanden kom viktiga texter om existensen av en borgarklass inom partiet, om risken för att det styrande kommunistiska partiet förvandlades till sin motsats, ett fascistiskt parti, vilket hade skett i Sovjetunionen.

Sådana viktiga analyser står i uppenbar motsättning till en rad överförenklade formuleringar som i stor skala presenterats i Europa, i både öst och väst.

Jag skulle nu vilja säga några ord om de teoretiska föreställningar som säger sig ge en grund till dessa överförenklade formuleringar. De vilar på ett antagande och en slutledning.

Antagandet är att den ekonomiska basen för samhällsformationen i de s k socialistiska länderna (och jag kommer nu att väsentligen tala om Sovjetunionen) är en socialistisk ekonomisk bas. Slutledningen är att det utifrån denna bas inte finns plats för antagonistiska klasser, och att statens roll följaktligen består i att organisera hela samhällsproduktionen och

försvara landet mot dess yttre och inre fiender. De senare utgör inte någon fientlig klass utan endast kontrarevolutionära 'individer' eller 'element', skuggor ur det förflutna, agenter för utlandet. Därmed betraktas alla som uttrycker missnöje med partiets och statens politik som stående i 'imperialismens sold'.

På samma sätt tjänar ett förnekande av de inre motsättningarna — trots att motsättningarna faktiskt existerar — till att 'legitimera' ett hårt förtryck i namn av 'nationens försvar' eller 'försvar för revolutionen'.

Det som vi framför allt bör fästa uppmärksamheten vid är antagandet att den ekonomiska basen i ett land som Sovjetunionen är en ekonomisk socialistisk bas, och att den varit det sedan 1935 eller 1936.

Dels för detta antagande upp ett juridiskt förhållande (statsegendomen), som tillhör *överbyggnaden*, i ett produktionsförhållande som rör den ekonomiska basen. Dels implicerar det en identifikation av statsegendom (eller kolchos-och kooperativ egendom) med det som kallas 'socialistisk egendom'. Postulatet framställer *statsegendomen* som en form av *social tillägnelse*, vilket fått proletariatet att försvinna. Det är just det som Stalin sade i sitt tal den 23 november 1936 när han deklarerade, att den sovjetiska arbetarklassen var en helt ny klass. Den var inte längre något proletariat eftersom den 'ägte produktionsmedlen tillsammans med hela folket'.

I abstrakta termer betygas det sålunda att statsegendomen 'löser' motsättningen mellan produktivkrafternas samhällseliga karaktär och en klass' privategendom. Vi står här inför ett ideologiskt system som fungerar på ett mycket enkelt sätt, men helt främmande för den historiska materialismen. Systemet uppställer:

1. att statsegendom = social egendom = socialistisk egendom;
2. att egendomen är *grunden* till produktionsförhållandena. Det hävdar alltså, att från det ögonblick då det existerar 'socialistisk statsegendom', så existerar det likaså socialistiska produktionsförhållanden, varifrån man drar slutsatsen att löneförhållandet bara är en 'tom' form, ett sken som döljer 'helt nya' samhällsförhållanden. (Detta är exempelvis vad som sägs i den sovjetiska vetenskapsakademins *Handbok i politisk ekonomi* som publicerades 1954. Handboken sammanfattar de uttalanden som Stalin 1952 gjorde om samma frågor.)

Sådana formuleringar avslöjar en idealistisk uppfattning som är den borgerligt juridiska ideologins. Den vittnar inte om historisk materialism. Detta visas av den nyckelroll som tillskrivs statsegendomen, det vill säga en juridisk ägandeform. Redan 1846 visade Marx i ett brev till Annenkov på det oförenliga i en uppfattning som ger den juridiska egendomen en sådan roll: 'I herr Proudhons system utgör egendomen i sista hand den högsta kategorin. I den verkliga världen är emellertid både arbetsdelningen och herr Proudhons alla övriga kategorier sociala förhållanden, vilkas helhet bildar det som vi i dag kallar egendom. Utanför dessa förhållanden är den borgerliga egendomen endast en metafysisk och juridisk illusion ... När herr Proudhon framställer egendomen som ett oberoende förhållande, begår han något mer än ett metodfel. Han bevisar klart att han inte förstått det band som förenar alla de borgerliga produktionsformerna.'

Den texten säger mycket klart att *egendomen*, i termens djupare mening, inte är någon enkel juridisk kategori utan produkten av en helhet av sociala förhållanden, i synnerhet arbetsdelningen. Just de samhällsförhållanden som utmärker Sovjetunionen är i grunden desamma som de vilka utmärker det kapitalistiska produktionssättet.

Begreppet 'socialistisk egendom' abstraherar i egenskap av juridiskt begrepp från den reella tillägnelseprocess som producenterna och icke-producenterna ingår i. Den abstraherar bort de

samhällsförhållanden som spirar ur denna process. Dessa förhållanden kan inte upptäckas på annat sätt än genom en konkret analys. De kan inte 'deduceras' ur den juridiska formen.

Som Marx betonar i *Kapitalet* bibehålles det kapitalistiska produktionssättet så länge produktionsmedlen fortsätter att 'i egenskap av främmande egendom stå i motsättning till alla de individer som är reellt aktiva i produktionen'.

Bibehållandet av kapitalistiska produktionsförhållanden på grundval av statsegendom framträder klart i reproduktionen av löneförhållandet. Existensen av detta förhållande innebär att basen för den sovjetiska samhällsformationen fortfarande utgörs av kapitalistiska produktionsförhållanden. Som Marx betonar: 'Lön förutsätter lönearbete och profit förutsätter kapital ... Den kapitalistiska fördelningen är olik de fördelningsformer som framgår ur andra produktionsätt; varje fördelningsform försvinner tillsammans med det särskilda produktionsätt ur vilken den framgick och mot vilket det svarar.'

Redan i *Grundrisse* hade Marx visat att existensen av värdeform på distributionsnivån (av vilken löneformens existens följer) bevisar att 'produktionen ännu inte är omedelbart samhällelig', att 'arbetet ännu inte fördelas gemensamt' och att alltså 'den samhälleliga produktionen ännu inte i egenskap av gemensam kraft och förmåga är underordnad de individer som vidmakthåller den'.

Alltså visar såväl produktionsprocessen som distributionsprocessens form på reproduktionen av kapitalistiska produktionsförhållanden i de sovjetiska företagen.

Om Sovjetunionen ändå varit av socialistisk karaktär, så skulle det inte ha varit på grund av någon omvandling av den ekonomiska basen, utan på grund av — liksom efter oktoberrevolutionen — karaktären hos en politisk makt som bevisade sin vilja att kämpa för en omvandling av samhällsförhållandena och förena arbetarna med detta syfte. När detta hade övergivits, och särskilt när omvandlingen av samhällsförhållandena proklamerades som 'förverkligad' fastän den inte var det, förlorade den sovjetiska samhällsformationen sin socialistiska karaktär. Övergivandet av kampen visade att det skett en omkastning i styrkeförhållandena mellan klasserna, en omkastning som medgav att reproduktionen av kapitalistiska produktionsförhållanden säkrades.

Denna slutsats används genom en ideologi som uppfunnit existensen av ett imaginärt 'socialistiskt produktionssätt'. Detta produktionssätt har emellertid ingen teoretisk ställning. Socialismen är inget produktionssätt. Den är en övergång mellan kapitalismen och kommunismen.

Ideologin om ett 'socialistiskt produktionssätt', vilket för övrigt smittat en stor del av världens arbetarrörelse, spelar en uppenbart apologetisk roll. I Sovjetunionen fungerar den som ett berättigande av de rådande förhållandena, som teori med syfte att 'grunda' stärkandet av staten och dess förtryck. Den förnekar existensen av ett proletariat i Sovjet. Den förnekar alltså existensen av en proletär klasskamp och gynnar på det viset kampen för dem som förfogar över statsmakten och, genom dennas förmedling, över produktionsmedlen, det vill säga en borgerlig stats kamp för sitt eget bevarande. En sådan ideologi tillåter att man som 'kontrarevolutionära' fördömer alla dem som opponerar sig mot makten, trots att den är en reaktionär makt.

Statskapitalismen sådan den fungerar i Sovjet är en i grunden motsägelsefull företeelse. Å ena sidan garanterar den reproduktionen av det antagonistiska förhållandet mellan borgarklass och proletariat. Å andra sidan underhåller den en ständig kris. Den för till överexploatering av massorna och missnöje hos alla dem som konstaterar motsättningen mellan maktens ord och verkligheten. Det är också därför som denna makt är nödvändigt repressiv. Endast en kamp för tillintetgörandet av denna stat och av den kapitalistiska arbetsdelningen är förenlig med utvecklandet av en demokrati för massorna.

Boris Weil tillhör veteranerna i den sovjetiska oppositionsrörelsen. Från början grundskolelärare har han prövat olika yrken mellan sina vistelser i fängelser och läger. Bor nu i Danmark.

Boris Weil: Marx och Lenin lästa i lägret

Det är första gången jag talar offentligt i väst och allmänt sett första gången jag uppträder inför en så stor församling. Att tala om de verkliga problemen, så som vi gör det här, är inte möjligt i Sovjetunionen. Där kunde jag enbart diskutera dem i en högst begränsad krets av vänner och kamrater, bland medfångar och i lägret, där under vissa timmar olika personer kunde träffas och talas vid. Men att uppträda i annat sammanhang var jag aldrig i tillfälle till. När jag nu kom in i den här salen fick jag till min förvåning se ett porträtt av Lenin. Jag har lämnat Sovjetunionen, men vad ser jag här om inte ett bord täckt med en röd duk. Det är hos oss ett tecken på officiell högtidlighet, ett outhärdligt tråkigt tillfälle som väcker avsmak hos folk, och som man är med om bara därför att man måste. Också jag har alltid känt den avsmaken, men i dag förstår jag att man träffas runt ett sådant bord och säger vad man tycker. Detta är förvisso något mycket fint.

Man har bett mig vara kort och jag är helt införstådd. Jag kan förvisso inte säga allt som jag hade velat, fast på presskonferensen kan vi tala utförligt om våra personliga öden. Först vill jag tacka organisatörerna till denna konferens som har gett mig möjlighet att komma hit och tala. Jag är dem ytterst tacksam, liksom jag vill tacka de närvarande kamraterna från de italienska och spanska kommunistpartierna. I Sovjet har det ledande partiet inga kontakter med oss, utan nöjer sig med att spärra in oss. Men även i vårt ledande parti finns det personer som hjälper 'dissidenterna', hjälper dem materiellt. De vill visserligen förbli anonyma, vill inte att deras hjälp ska bli känd, därför att det kunde få allvarliga följder, skulle kunna betyda uteslutning ur partiet, vilket i Sovjetunionen är detsamma som en juridisk process med allt som kan följa därav. Det är gott att kamrater från partier, som i morgon kan vara regerande, deltar i arbetet och att vi kan föra en dialog med dem, den som vi inte kan föra med det regerande partiet i Sovjetunionen.

För övrigt vill jag tacka alla närvarande för deras intresse för våra problem, de östeuropeiska problemen. När jag för en månad sen anlände till Wien sade man att västeuropeerna var trötta på dissidenter, som ständigt kom dragande med samma saker, och att de hade sina egna problem, västvärldens problem. När det gäller genomsnittsmänniskan, mannen på gatan, är det kanske så. Men bör vi inte tränga djupare in i frågorna? Vi lever i samma värld, och världens öden avgörs i dag av beslut i Moskva, Washington och Beijing. Det som i dag sker i Sovjetunionen får återverkningar bland människor.

I går talade Leonid Plusjtj bland oss. I Sovjet är han förklarad galen. Inte bara därför att han är dissident, utan också därför att han är marxist, och jag ber er att inte glömma detta. Detta är naturligtvis ingen tillfällighet; det vore dumt att göra sig illusioner. Om Marx i dag uppstod i Sovjetunionen skulle han troligen förklaras galen. Vad Lenin beträffar vet alla att han under de sista två och ett halvt åren av sitt liv nästan befann sig i arrest, isolerad i sin ledarvåning.

Jag skulle bara vilja säga några ord om marxismens öde i Sovjet. Minns ni Lenins uttalande: 'Ryssland har lidit sin marxism'? Den processen pågår alltjämt. I dag finns det i Sovjet ingen filosofi som är mer impopulär än marxismen, och det är förståeligt. Under täckmantel av vår marxistiska terminologi har det begåtts oerhörda brott, och för merparten människor väcker den terminologin enbart avsmak. Läget i landet är så, att massan är kallsinnig inför marxismen, inför politiken, ja kallsinnigheten vittnar om avsmak, ty var och en får avsmak för det som påbjuds med våld, med makt. Hur goda ting det än är frågan om väcker de avsmak om de påbjuds med maktspråk.

Detta gäller för massorna. Makten hänvisar alltid till Marx och Lenin men egentligen är den djupt likgiltig för marxismen. Marxismen har blivit ett kortspel. På varje kort står ett citat, och liksom i en patiens lägger man ett kort så, det andra så ... Citaten kan blandas hur som helst, men det finns alltid ett för varje tänkbar händelse. Det är vad som blivit av marxismen: citat. Från levande teori har den urartat till ett rabblande av citat. Det finns visserligen vetenskapsmän som kallar sig marxister. De arbetar på Marxist-leninistiska institutet och i andra centra för hjärntvätt, som har gjort marxismen till 'business', till affär. De lever på räntorna av *Rossana Rossanda*. Man kan vara marxist och leva av räntor. Man kan alltså samtidigt vara marxist och sovjetisk medborgare och ha det bra. Dessa personer var studiekamrater till mig och mina vänner, och de utgör i dag den nya generationen av sovjetiska ideologer som formats efter Stalin.

I dag betyder de något. De sitter inte i fängelse, de har hus och datjor. Vi hamnar i fängelse eller som Plusjtj på dårhus, men det har alltså gått bättre för våra gamla kamrater från skolan och universitetet. Från den officiella marxismen har den levande anden, dialektiken, försvunnit. Det finns inte ringaste spår av den, och det är därför som arbetarna hyser skräck för den ideologin. Makten hyllar den i ord, men förgör i verkligheten de personer som vill tänka marxistiskt. Det har lett till att dissidenterna, eller 'oppositionen' om ni så vill, till stor del inte sympatiserar med marxismen. Även detta är förstaeligt.

För att inte undanhålla er något måste jag berätta, att Plusjtj och jag i ögonen på de flesta av våra kamrater är urtidsvarelser, något förhistoriskt, något som borde vara utdött men av okänd anledning inte är det. Mera klarsynta personer höjer sig dock över detta. Exempelvis har Sacharov i sin polemik med Solsjenitsyn klart sagt, att för makten är marxismen bara en förlåt. Ja, det är riktigt.

Teoretiskt kunde man tänka sig att det på marxismens grund skulle kunna utövas en annan ideologi i Sovjet men hur ska förändringen ske? Saker och ting har historiskt blivit som de blivit, och folk har vant sig därvid. För övrigt är det opraktiskt. Alla som vill studera marxismen vill tänka dialektiskt. Dialektiken och sovjetregimen är emellertid oförenliga, och det är därför som bland stora delar av befolkningen, hur tråkigt det än kan vara, personer som Plusjtj och jag betraktas som idioter. Ty att läsa de officiella texterna, som trycks i miljoner exemplar och samlar damm på bibliotekens och boklådornas hyllor utan att någon rör dem, att studera dessa böcker är för folk i Sovjet något idiotiskt.

Jag tog från Sovjetunionen med mig Lenins samlade skrifter, tredje upplagan, redigerad av Bucharin. Mina vänner var storligen förvånade. Varför skulle jag ta med dem ut? Det är något absolut oförståeligt för folk i allmänhet. Lika förvånade var tulltjänstemännen. 'Varför? Vad ska det tjäna till?', frågade de. Men när jag var i fängelse och i läger kunde jag läsa Marx, för Marx var inte förbjuden. Religiös litteratur var förbjuden. Om en person, religiös eller ej, vill läsa evangeliet och vaktchefen eller de vanliga vakterna får se det, konfiskeras det omedelbart och personen sätts i straffcell. Marx får man läsa hur mycket man vill, men vakterna förstår inte. 'Varför läsa Marx och Lenin?' Lägerledningen iakttog oss ständigt mera misstroget än vad man iakttog de troende. Att de läste evangeliet förstod man, men varför framhärddade vi med att läsa Marx?

Bland dem i lägret som tänkte som jag, diskuterade jag hela det problemkomplex som vi behandlat i går och i dag. Och jag måste erkänna att jag här hos er erfarit en egendomlig känsla. Å ena sidan tyckte jag mig vara hemma, under porträttet av Lenin och med den röda duken, i en officiell miljö. Å andra sidan känslan av att på nytt vara i läger. Ty problem av det här slaget har jag uteslutande diskuterat där.

Makten i Sovjet diskuterar inte dessa problem. Den är rädd för sådana analyser och behöver dem inte. Dem passar bättre de ständiga upprepningarna av samma tal. Ty om man börjar

analysera något blir det farligt. I går diskuterade vi socialismen, statskapitalismen, produktionsförhållandena, klasskampen.

Jag har också sett att hos er här i Venedig är väggarna på vissa byggnader och särskilt denna täckta med slagord och teckningar av olika slag. Hos oss i Sovjet får man inte göra sådant ostraffat. I fjol var det i Leningrad en grupp artister som skrev slagord på offentliga byggnader, bland annat Peter-Paulfästningen, som i dag är museum men förr var fängelse. På fästningen skrev de 'ni förkväver friheten, men frihetens anda kan inte förgöras', eller något liknande. Alla greps och blev dömda i Leningrad. Inte för antisovjetisk propaganda, som man hade kunnat tro, utan för att ha smutsat ner ett offentligt monument. Därför vill jag att de som skriver dessa slagord på byggnaderna betänker att de skadar historiska monument. 'Nedsmutsarna' fick ett 'lindrigt' straff: tre eller fyra år i läger, förutom att de dömdes att betala en väldig summa, något sådant som tjugo tusen rubel. En kvällstidning i Leningrad skrev: 'Tänk att det i vår vackra stad som har så vackra historiska monument finns vandaler som skadar dem ...' Tidningen återgav inte någon av de skrivna fraserna, nej inte ett ord, utan man talade bara om de ligister som skändade de offentliga byggnaderna.

Jag skulle nu vilja gå in på några allmänna problem. En konferens är av teoretisk karaktär och mycket viktig, därför att den börjat diskutera naturen hos vår stat, hos vårt samhälle. Jag skulle vilja säga att för många i Sovjetunionen, även inom oppositionen, är diskussionen om socialism och statskapitalism helt skolastisk. Det räcker mer än väl att säga att det rör sig om totalitarism. Mer analys behövs inte. Men en vetenskaplig analys kräver ett annat sätt att närma sig problemet. Det måste se hur företeelsen uppkommit och vad den står för. Jag tillönskar ledarna för Manifesto att deras initiativ ska få en fortsättning, att man ordnar konferenser med kanske inte så många deltagare, och kanske långvarigare, där man kan diskutera och granska dessa för mänskligheten så viktiga problem, och att inläggen samlas och utges.

På min inbjudan fanns orden 'reell socialism'. De stod inom citationstecken och naturligtvis inte av en tillfällighet. Att de stod så betyder att författarna till texten inte hade funnit någon riktig definition, och därför tvingades använda sig av termer inom citationstecken.

Vad beträffar mig och de som tänker som jag och som stannat i Sovjetunionen, har vi efter många livliga diskussioner och reflexioner kommit fram till att man måste tala om statskapitalism. Detta är förvisso ett komplicerat problem som kräver många studier och många teoretiska sammankomster. Men vi måste klargöra begreppen. Man kan inte leva med definitioner som uppställts med hjälp av 'icke', med en negation. Jag skulle till en början vilja komma med några teser om denna statskapitalism.

För det första: det existerar statsegendom (jag talar nu om Sovjetunionen), det existerar statligt ägande av produktionsmedlen, och denna egendom är som Bettelheim sade inte offentlig, tillhör inte samhället.

För det andra: arbetskraften har förblivit en vara, och det är mycket viktigt eftersom det leder till så många andra ting. Arbetet är en vara, vilket de sovjetiska ekonomerna själva skrev före 1956. I dag får man inte längre säga så i Sovjet. Om ni går till en sovjetisk ekonom och frågar: 'Är arbetet i Sovjet vara eller ej?', så gör han allt för att inte behöva svara. Han undviker att svara, han kan inte svara.

För det tredje: mervärdet och produktionsmedlen används av staten utan någon kontroll från eller något deltagande av producenterna.

För det fjärde och sista: samma stat tjänar den styrande klassens intressen. Men det kan naturligtvis finnas skilda meningar om förhållandet mellan den styrande klassen och staten.

Ämnet är alltför stort för att kunna behandlas i några ord. Talaren före mig (Bettelheim) sade helt riktigt, att framför allt arbetarna inte känner sig som herrar över produktionen, men ledarna gör det inte heller. Direktören vet inte hur han ska dirigera. Alla lyder en vilja som kommer uppifrån. Det finns en direktör. Och vem är det då som ger order? Vem tillhör företaget, fabriken? Engels har i *Anti-Dühring* skrivit en lysande sida om totalkapitalisten. Läser man den tror man att Engels hade sett Sovjetunionen.

Ingen av den sovjetiska härskarklassens representanter tagen var för sig känner sig som chef, utan det är endast i helheten han har makt. De som har makt äger varorna, äger arbetskraften och förfogar över mervärdet.

Naturligtvis är klasserna i vårt samhälle rörliga. Mindre visserligen än på tjuogo- och trettio-talet. I dag är staten stabilare, och för att kunna röra sig på samhällsskalan måste man tillhöra den härskande klassen, det härskande partiet. Vi kommer här in på en mycket viktig kategori. Vad är partiet i Sovjetunionen?

I en enpartistat, i Uganda liksom i Sovjetunionen, är partiet inte detsamma som i en flerpartistat, inte ens ett regerande parti där. För det andra har det sovjetiska kommunistpartiet omskapat sig till ett parti av ny typ. Jag vill betona detta och det är viktigt att hålla det i minnet när vi talar om partiet: det är i första hand ett parti av ny typ. Det är inte ett parti i ordets traditionella mening, i borgerlig mening eller vad man vill kalla det. Togliatti har skrivit en bok, *Lezioni sul fascismo* (Vad vi kan lära av fascismen) som nyligen översatts till ryska och som är mycket populär bland de sovjetiska dissidenterna. Togliatti talar just om partiet av ny typ när det gäller det fascistiska partiets uppkomst. Men låt oss minnas Stalins definition: 'Partiet är armén.' Det är vad partiet av ny typ har blivit. Ett armé-parti. Det gamla partiet var en förening av personer som tänkte likadant. Det sovjetiska kommunistpartiet är inte alls detta, utan en armé. Förresten ska vi minnas, att när Stalin talade om armé-parti tänkte han på den ryska eller kanske den preussiska armén. Andra arméer skiljer sig kanske från den sovjetiska, där disciplin, lydighet och order åläggs uppifrån och inte diskuteras. I armén kan det inte finnas någon opposition, och i partiet kan det inte heller finnas någon. Detta är alltså partiet av ny typ. Den strukturen skapades inte genom Stalins vilja. Den strukturen fanns före revolutionen. Bolsjevikpartiet var illegalt. Det var svårt att få det att fungera. Det måste arbeta i hemlighet, och det använde sig av en struktur som säkert inte var helt demokratisk.

Men när bolsjevikerna slapp från illegaliteten och kom till makten bevarade och stärkte de denna struktur. Om det före 1927 ännu hade funnits möjlighet till opposition så fanns det inte längre, och den utvecklingen präglar den tradition som nu råder. Om vi vill förstå bolsjevikpartiet bör vi minnas Engels' ord om att vi finner nyckeln till apans anatomi i människans. För att förstå en utveckling måste man se till dess mest mogna former. Eller låt oss betänka Kristi ord om att av frukten känner man trädet, vilket som jag ser det också är ett dialektiskt synsätt. Därför bestäms ödet hos vårt Ryssland till stor del av bolsjevikpartiets struktur. Jag tror att vi inte får glömma detta: förr var den en förening av personer som tänkte likadant, men det är det inte längre. Jo, kanske i den enda meningen att det är en förening av personer som samlats kring samma kaka, och att alla andra som vill ha del av kakan blir ivägkörda.

En för oss i Ryssland mycket sorglig punkt är förhållandet mellan intelligentian å ena sidan och arbetarna och folket å den andra. Intelligentian är mycket isolerad från folket. En av våra författare har sagt att det finns en mur, en osynlig mur mellan intelligentian och folket. Och när jag säger intelligentia tänker jag först och främst på dem som tänker kritiskt. De intellektuella som är apologeter och får betalt för det av staten förtjänar inte namnet intelligentia.

Hur som helst är de bästa inom intelligentian isolerade från folket. Det är detta som är vår olycka. Bönderna och arbetarna i Ryssland bryr sig inte om problemen, de mänskliga rättigheterna, de politiska fångarna. Det intresserar dem inte. Arbetarna och bönderna är intresserade av sin ekonomiska situation, av sin levnadsstandard, av möjligheten att köpa de varor som de saknar, och på det området råder det en ständig kris. När det gäller kläder är problemet löst, sådana finns i överflöd, men när det gäller livsmedel, kött osv är läget värre. Det är sådant som folk bekymrar sig om i dag. Jag måste kort sagt säga att människorna inte är mätta och att de minst av allt tänker på yttrandefrihet. Det finns förvisso även medvetna arbetare, men de är få och isolerade från de övriga. Hos oss finns det inga fackföreningar i ordets traditionella mening. Partiet hos oss är som ni hört inte längre ett parti utan något annat. Fackföreningarna är inte längre några fackföreningar. De heter så men är förvisso inga fackföreningar. Sovjeterna, råden, är inga råd i den mening man ursprungligen tänkte. Valen hos oss är inga val utan rena formaliteter. Man stoppar en sedel i urnan, men folk är inte intresserade av vad som står på den. Man lägger i den därför att det bara finns en kandidat på sedeln och allt är bestämt i förväg.

Jag tror att ni känner till allt detta. Men i denna situation är vi medlemmar av den sovjetiska intelligentian i ett läge som nästan liknar de ryska folkvännernas under förra århundradet. De gick ut bland folket och gav folket politisk litteratur, som folket överlämnade till polisen och inte ville läsa. Den nuvarande situationen påminner om den förflutna. Men när man trots denna 'alienation' lyckas förklara situationen för vanligt folk så börjar de se den på annat sätt, därför att vi när allt kommer omkring säger sanningen och folk förstår vad som är sant och vad som är lögn. Alla är utleda vid den officiella lögnen. Människorna är i dag apolitiska just därför att de matas med officiell lögn.

Man kan möta sympati för dissidenterna när folk förstår vad det handlar om, även om det i detta sammanhang måste sägas att vårt folk inte har kunnat frigöra sig från sina omedelbara bekymmer. Problemet för alla gäller att vinna fördelar. Alla söker efter fördelar, och när folk ser en diasidens frågar de sig: 'Vad är de ute efter? Vad har de att vinna?' Men när vi hamnar i fängelse blir det klart att det inte fanns några fördelar att vinna, att vi inte vunnit något.

Som jag ser det gjorde min vän Plusjtj i går ett misstag när han sade att den ryska arbetarklassens protestepisoder var av enbart känslomässig karaktär. Det stämmer inte. De är inte av känslomässig utan av ekonomisk karaktär. 1961 ägde det i Novotjerkassk rum en demonstration med arbetare mot prishöjningarna. Den slogs ner i blod och många dog. Gatorna tvättades sedan rena med hjälp av kommunala tankbilar, för att inte blodet skulle märkas. I Sovjetunionen vet man mindre än i väst om den händelsen, för informationskällorna där har inte talat om den. De används i mycket bestämt syfte. Det har vid skilda tidpunkter skett liknande protester i andra städer. Jag har själv i Sibirien observerat en liten strejk av ekonomiska skäl. De småstrejkerna är emellertid inte planerade utan uppstår spontant och är av rent ekonomisk karaktär.

Jag menar att det är nödvändigt att stödja Mareks initiativ* om att ingripa till stöd för Rudolf Bahro. Men jag menar att vi också måste uttala vårt stöd för de som är arresterade i Sovjetunionen, medlemmarna av gruppen för övervakande av Helsingforsavtalet.

Jag skulle vilja säga några ord om varför vår dissidensrörelse har en så att säga icke-socialistisk karaktär, varför den inte är någon rörelse i arbetarklassen utan enbart bland de intellektuella. Det är tydligt att vi funnit olika sätt att existera. Vi har nu funnit ett sätt att existera politiskt som vi länge, under många år, har sökt efter. Det är en existensform utan

* Österrikaren Franz Marek hade i ett tidigare inlägg talat för stöd åt Rudolf Bahro, och konferensen antog också vid sin avslutning ett sådant stöduttalande.

program, utan stadgar, men som ändå lyckats överleva. Och myndigheterna har inte lyckats förgöra denna rörelse. Kanske förgör den så att säga sig själv genom att de olika företrädarna emigrerar. Det finns ett tätt nät av relationer. Myndigheterna förstör några maskor, men liksom i en levande organism uppstår det nya. Hela denna rörelse till försvar för de mänskliga rättigheterna har en demokratisk och allmän karaktär.

Jag ska inte bli långrandig. Jag vill bara fråga er alla och be att ni frågar er själva: hur kommer det sig att det inte är marxister som försvarar de mänskliga rättigheterna utan fysiker, naturvetare och andra? Varför tycks marxisterna ligga lågt i den kampen? Här återspeglar det sig, tror jag, att själve Marx levde i ett rättssamhälle, i England, och att problemet med de mänskliga rättigheterna kanske inte ställdes så tydligt för honom. Men när vi lever i en stat som saknar juridisk bas blir vår första plikt som marxister, kristna eller positivisterna att kämpa för de mänskliga rättigheterna. Under sovjetiska förhållanden är en kamp för yttrandefriheten, för friheten till information (vårt århundrade är ett då behovet av information ökar) en etapp i kampen för socialismen. Vi får inte stå avsidet i den kampen för socialismen.

För mig är det smärtsamt att se att personer, socialister som delar mina åsikter, talar om klasskamp, om mervärde (vilket naturligtvis alltsammans är riktigt att tala om, det är klart att vi ska diskutera sådana frågor) men inte minns vad Marx skrev, nämligen att ett steg av en verklig rörelse är mera värd än ett dussin program. Och när västerlänningar som kanske inte är marxister, som kanske inte tillhör vänstern, hjälper de politiska fångarna i Sovjet (hjälpen kan ske på olika sätt), då hjälper de hela mänskligheten. En sådan rent praktisk, humanitär hjälp kan vara viktigare än ett dussin program. När även en enda fånge återfår friheten i Sovjetunionen gläder jag mig, därför att livets träd ännu lever och för att all teori behöver tillföras människornas friska blod. Teorin är inte något orörligt. Den kan inte avstå från att ta del av människors liv av ödet för de människor som hotas av fängelse och dårhus. Vi vet att allt detta har blivit tjatigt, och att alla appeller om de sovjetiska dissidenterna inte får få oss att glömma att även Chile har sina problem, liksom även andra länder, och vi måste tänka på alla. Vi sitter här och dricker vårt vin medan andra någonstans är i fängelse eller torteras. Ska vi då sluta dricka vin? Nej, låt oss fortsätta dricka, men låt oss inte glömma de här människorna.

Francesco Cavazutti är lärare i juridik vid universitetet i Modena. Har i sin forskning särskilt behandlat frågan om relationer mellan organisationerna och ekonomin. Har samarbetat med fackföreningar och medverkar i olika italienska tidningar, bl a Il Manifesto.

Francesco Cavazutti: Stat och byråkratiska skikt i öst och väst

Jag skulle vilja ansluta mig till Bettelheims bidrag, vilket i likhet med hans senaste bok tycks mig innehålla element som gör det möjligt att dra vissa slutsatser om läget i Sovjetunionen, slutsatser som möjliggör precisare politiskt sätt att närma sig problemet.

Bettelheim utgick från en kritik av det formellt juridiska egendomsbegreppet. Jag vill påminna om att man på borgerligt håll i dag inte har särskilt svårt att erkänna, att begreppet egendomsrätt hänför sig till ett maktsystem, att det inte existerar någon abstrakt egendom utan endast olika egendomsägare. Den abstrakta egendomen finns bara i de spelregler som egendomsägarna uppställer för sig.

Vad innebär om vi följer Bettelheim detta överfört till ett statskapitalistiskt system? Jo, att det existerar situationer som vi kan beskriva med det sammanfattande begreppet 'statskapitalism', men som fordrar en analys av huruvida det existerar kapitalister. Det vill säga: de ledande grupper, sociala skikt som befinner sig i ledningen för produktionsmedlen har förvisso inte någon formell legitimation genom egendom i traditionell mening, men ändå en makt som har nästan allt som den traditionella egendomsrätten innehåller. Hur ska den definieras?

Bettelheim har i ett av sina arbeten använt ett annat begrepp, nämligen besittning. När han i dag talade om disposition kom jag att tänka på, att det i Napoleons civilrätt finns ett ekonomiskt konstituerande av 1800-talets liberalism, dvs att besittningen just beskrivs som makt till förfogande över ting.

Det existerar alltså en makt över produktionsmedlen hos de sociala skikt som hämtar sin legitimation från att de tillhör ett bestämt politiskt system och den roll de spelar i systemet. Vi står här inför något som i sin helhet alltför lite tagits upp till bedömning av vänstern i dess tänkande om staten och statens växande funktioner. Vi kan här ta Sovjetunionen som modell. Vi har att göra med framväxten och utvecklingen av samhällsklasser som skapas genom dessa funktioner. Staten är ingen abstrakt formulering. Dessa skikt växer och expanderar.

Därmed framstår klart aktualiteten och betydelsen av det som Edoarda Masi i går framförde om läget i Kina. Jag vill påminna om att i den debatt om staten som omkring 1974 ägde rum i Kina analyserade en företrädare för 'de fyras gäng', Chiang Chiunchiao, vad som menades med kapitalismens överlevnad, med kapitalistiska former, i ett socialistiskt samhälle. Med stor klarhet skrev han att det inte längre gällde överlevandet av de traditionella former som Lenin talat om — småhandlare, bönder, produkter av historien och övergången och därmed rester av det kapitalistiska samhället – utan att det är själva statens handlande som skapar dessa skikt.

Det finns alltså klasser som hämtar sin makt inte från den legitimation som egendomsrätten ger, utan av att de tillhör en viss institution. Jag tror att detta är ytterst viktigt att betänka om man vill att diskussionen om Sovjetunionen och de socialistiska länderna inte enbart ska handla om deras situation utan även omfatta de teoretiska och politiska svårigheter som vänstern i väst befinner sig i.

Frågan om statskapitalismen och den roll som spelas av de klasser som hämtar sin makt från sitt institutionella läge måste, som jag ser det, vara ett aktuellt inslag i vår politiska debatt. Vi får förvisso inte göra några överförenklade synteser och jämförelser, men det råder heller inget tvivel om att den offentliga verksamhetens expansion även här i väst leder till en

expansion av dessa skikt, och jag tror att Italien i detta avseende kan vara ett nog så intressant fall att analysera. Med detta vill jag ha sagt att Sovjetunionen i vänsterns tänkande inte blott utgör en spegelbild att studera, utan även en spegling av de tendenser — med alla modifieringar — som det växande sambandet mellan stat och ekonomi skapar även i väst.

Jag vill betona detta därför att det under de senaste månaderna i Italien men även i Frankrike försiggått en stor debatt om staten. Vi har sett hur den reella socialismens verklighet använts som ett viktigt vittnesbörd om den klassiskt liberala statens kris — jag tänker i synnerhet på Norberto Bobbio. Det framhävs att man inför statens växande roll och inför idealiseringen av den historiskt förverkligade socialistiska världen måste stärka systemet av borgerliga rättigheter, av traditionella friheter. Med allt som följer därav, eller bättre, med allt det som utgör deras grund. Det vill säga frågan om marknaden, om skyddet för marknaden, om den fria företagsamheten. Detta är en fråga som vänstern aldrig kunnat ge något riktigt, uttömmande och sammanhängande svar.

Jag tror att kommunistpartiet och den nya vänstern befinner sig i en verklig återvändsgränd inför denna utmaning. Vi kan visserligen svara att det system av fri företagsamhet och fri marknad som ligger till grund för de borgerliga friheterna, för den institutionella pluralismen och det parlamentariska systemet befinner sig i allvarlig kris, just på grund av den kapitalistiska koncentrationsprocess och den integration mellan stat och ekonomi som försiggår i väst. Men vi måste erkänna att vi inte kommer längre än till detta konstaterande, och att vi inte kan svara upp mot — och jag syftar nu på en fråga som diskussionen knappast har berört, även om den som flyktigast skymtade i Rossandas anförande — nödvändigheten av en politisk teori och en statsteori som på ett icke tillbakablickande sätt tar itu med de förändringar som skett med denna kapitalistiska stat.

Som grundläggande inslag i denna förändring vill jag peka just på existensen av dessa skikt.

Jag minns 1950-talets diskussion om den kapitalistiska egendomens avpersonalisering och framväxten av direktörsbyråkratier. Den diskussionen fördes redan på 1930-talet med utgångspunkt från Sovjetunionen och de försök till planering som förekom i väst. Det är en diskussion som i dag återuppstår under andra aspekter, nämligen om objektiviteten hos företag som styrs av neutrala byråkrater. Är det inte i grund och botten detta som ligger under alla mer eller mindre öppna förslag till samförvaltning, vilka i väst cirkulerar som objektivifiering av kapitalismen och dess byråkratier?

Och dessa framstötter på det ideologiska planet åtföljs alltid av lösningar på det konstitutionella, dvs på det plan som rör förhållandet mellan institutionerna och de individuella friheterna, i förslag som har en smula auktoritär bismak däri att de alltid gynnar de krafter som strävar mot konsensus.

Detta för oss in på ett helt nytt ämne, nämligen det om kriminalisering och normalisering. I det avseendet är Sovjetunionen för vänstern en brännande fråga, inte bara som spegling av dess egen historia utan också som tänkbar bild av en viss framtid, som bild av en stat där skapandet av konsensus blir det grundläggande målet för alla former av politiska och ekonomiska organ. I sammanhanget ett ord om fackföreningarna: vi får inte glömma att ett nyckelmoment i de konstitutionella förändringar som skett i Sovjetunionen just var den debatt som i början av tjugotalet fördes om fackföreningarnas roll.

Av alla dessa skäl är diskussionen om Sovjetunionen en diskussion som berör vårt eget öde här i väst, och även berör formuleringen av en övergångsplan som inte nöjer sig med att endast upprepa formlerna om planering.

En annan sak som bör granskas är innebörden av Sovjetunionens existens utanför landets gränser, inte enbart utifrån det ökända problemet med den s k socialimperialismen, vilken

upprepar frågor av det slag som den kinesiska polemiken ständigt för fram, utan även i frågan om den sovjetiska modellens möjlighet att exporteras. Det är en konkret fråga för många länder i tredje världen där statsbourgeoisin i dag utgör den hegemoniska klassen — den hämtar sin legitimitet från innehav av jord (vi talar om jord eftersom det handlar om länder där de industriella produktionsmedlen inte är särskilt viktiga), utan från den institutionella roll den vunnit genom det enda tillåtna partiet.

Ofta existerar det en ny statsbourgeoisin av 'kompradortyp' — en statsbourgeoisin inom vilken — i länder där det är tillåtet — privategendomen tenderar att blomma upp. Mekanismen är enkel: staten används som medel för privat ackumulation av kapital, och detta kapital investeras i jordegendomen, varigenom den gamla koloniala och samegendomen ersätts av nya och stora jordägare, bestående av ledande personer från de enhetspartier som styr staten ifråga.

Inte heller i detta fall handlar det om att upprätta någon abstrakt modell, utan om att inse, att frågan om skikt som med sin ställning i staten som grund återupprättar ett klassherravälde, är en av de centrala frågorna vid vår behandling av staten, framför allt för de partier i väst som vill åstadkomma en strategi för övergång till socialismen.

Louis Althusser är fransk marxistisk filosof med en omfattande produktion. Åtskilliga av hans böcker finns översatta till svenska. Tillhör sedan länge det franska kommunistpartiet, där han är en ledande kritiker av den nuvarande partilinjen (se hans pamflett [Det måste bli en förändring i partiet](#)).

På marxistarkivet finns bl a: [Not till 'kritiken av personkulten'](#) och [För Marx](#). – Red

Louis Althusser: Och nu till marxismens kris!

Jag kommer att begränsa mig till en kort reflexion om det läge vi befinner oss i. Det intresse vi har för de östflyktingar som vi lyssnat till springer ju inte bara fram ur ett informationsbehov och är inte bara en solidaritetsyttring. Det som försiggår i de östeuropeiska länderna träffar oss i hjärtat. Det är även om oss det handlar därborta. Allt som sker i de östeuropeiska länderna berör oss direkt och återverkar på våra perspektiv, våra kampmål, vår teori och vår praktik.

Jag är ledsen över att några minuter tvingas framlägga saker och ting bryskt och schematiskt, utan de nyanser som hade varit nödvändiga. Men sedan en tid tillbaka har man bland oss börjat tala om marxismens kris. Rossana Rossanda nämnde orden i sitt inledningsanförande. Det är som i klasskampens historia blivit så belastade att man tvekar att uttala dem. Hur många gånger under de senaste hundra åren har väl inte arbetarrörelsens motståndare talat om 'marxismens kris', fast på sitt sätt, för att förkunna dess bankrutt och död. De utnyttjade maximalt arbetarrörelsens svårigheter, motsättningar och tillbakagångar till nytta för borgarklassens kamp. I dag vänds av dem de ryska lägrens och deras efterföljares färd mot marxismen. Också skrämelsen blir en del av klasskampen.

Låt oss avslöja det tomma i denna skrämelse genom att på vårt sätt använda begreppet 'marxismens kris', för att ge det en helt annan innebörd än bankrutt och död. Vi behöver inte vara rädda för begreppet. Marxismen har upplevt andra kristider; vi behöver bara nämna den som ledde till de heliga nationella allianserna och andra internationalens 'bankrutt'. Den har kommit igenom dem. Vi är inte rädda för att uttala orden: ja, det finns i dag många tecken på att marxismen befinner sig i kris, i en öppen kris. Öppen innebär synlig för alla. Även våra motståndare, som gör allt för att utnyttja den, men vi känner deras försök att blanda bort korten. Vad oss beträffar inte bara ser vi krisen. Vi genomlever den, och det sedan länge. Krisen är öppen, men den låter sig inte bara ses utan kanske för första gången även granskas närmare.

Vad är då marxismens kris? Jo, en företeelse som på historiskt och globalt plan gäller svårigheter, motsättningar, återvändsgränder för de revolutionära arbetarklassorganisationer som hämtar sin inspiration från den marxistiska traditionen. Det är inte bara den internationella kommunistiska rörelsens enhet som angripits och dess gamla organisationsformer som förstörts, utan dess historia ifrågasätts åter, och med den dess traditionella strategier och praktiker. Paradoxalt nog är det så att mitt under imperialismens djupaste kris, och när proletär och folklig kamp utan tidigare motstycke utvecklas, skingras de kommunistiska partierna. Att den marxistiska teorin drabbats av motsättningar i strategi och praktik är inget annat än en underordnad aspekt av denna djupa kris.

På sin mest omedelbara och tydliga nivå tar sig krisen uttryck i reflexioner som dem hos arbetarkamraterna i Mirafiori, vilket gav genljudd här i går.* De sade: för många bland oss har

* Gianni Usai och Marcello Capri, Fiatarbetare och vänsteraktivister, hade föregående dag gett två rapporter med den gemensamma rubriken 'Sovjets förflutna och nutid i diskussioner mellan arbetare på Fiat Mirafiori', där de talar om det motstånd som finns bland arbetarna när man kritiserar Sovjet, och förklarar det med oktoberrevolutionens stora betydelse för arbetarklassen i väst.

något slagits sönder i arbetarrörelsens historia mellan dess förflutna och dess nutid. Och denna 'sönderslagning' reser frågan om framtiden. Åtminstone i det omedelbara medvetandet och kanske även utöver detta är det ett faktum, att man i dag inte längre som förut kan föra samman oktober 1917, den sovjetiska revolutionens väldiga världshistoriska betydelse och Stalingrad med stalintidens fasor och Bresjnevs repressiva system. Samma kamrater sade att man inte längre kan föra samman det förflutna och det närvarande, det vill säga att det för massorna inte längre existerar något 'förverkligat ideal' eller verkligt levande referenspunkt för socialismen. Man säger oss att de östeuropeiska länderna är socialistiska, men för oss är i alla fall socialismen något annat.

Detta enkla faktum kan inte passera oförmärkt eftersom det inträffat efter den tjugonde sovjetiska partikongressen, och av västliga kommunistledare upprepade gånger inregistrerats och uttolkats på temat: 'Det finns ingen unik modell för socialismen. Vi förkastar föreställningen om modell.' Dessa deklamationer var en bekräftelse, men bekräftelsen inte ett tillräckligt svar på massornas fråga. Ty om man verkligen betänker den nuvarande situationen kan man inte nöja sig med svaret att det finns 'flera vägar till socialismen'. I sista hand kan man inte undgå den andra frågan: vem garanterar att 'de andra vägarnas socialism' inte för till samma resultat som den 'existerande socialismen'? Och denna fråga hänger samman med en annan, nämligen hur och varför socialismen i Sovjet ledde till Stalin och den nuvarande regimen.

Denna sista fråga, nyckelfrågan, har emellertid inte fått något riktigt svar.

Den kris vi genomlever förvärras av denna tystnad. Det är inte bara så att något 'gått sönder' i den kommunistiska rörelsens historia, att Sovjet gått från Lenin till Stalin och Bresjnev, utan fortfarande har de kommunistiska partierna, arbetarklassens kamporganisationer som åberopar sig på Marx, inte ordentligt förklarat denna dramatiska historia. Och detta tjugo år efter den tjugonde partikongressen! De har inte velat eller inte kunnat göra det. Och bortom deras politiska tveksamhet, bortom de löjliga formler som vi alltför väl känner ('personkulten', 'kränkandet av den socialistiska rättsordningen', 'Rysslands efterblivenhet' för att nu inte tala om det som genom åren upprepade gånger försäkrats: 'Sovjet har allt det behöver för en socialistisk demokrati, vänta bara lite till') framträder något ännu allvarigare, nämligen den ytterliga svårigheten (alla som på allvar arbetar med den känner den väl) och kanske till och med, med våra nuvarande teoretiska kunskaper, när nog omöjligheten, att ge en tillfredsställande, sant marxistisk förklaring av en historia som ändock görs i marxismens namn ... Om denna svårighet verkligen existerar betyder den att vi lever i en situation som avslöjar den marxistiska teorins gränser och, bortom dessa gränser, avgörande svårigheter.

Jag tror att man måste gå ända hit. Marxismens kris skonar inte den marxistiska teorin, går den inte förbi på det område som utgörs av historien, dess sammanhang, händelser och dramer. Som marxister kan vi inte nöja oss med föreställningen att den marxistiska teorin någonstans skulle existera i ren form, utan att engageras i och komprometteras av de strider och de historiska resultat i vilka den ingått som 'vägledning' till handling. Det vore en av Marx outtröttligen fördömd form av idealism att tro, att den marxistiska teorin i egenskap av teori vore ansvarig för den historia som gjorts i dess namn, ty det är inte 'idéerna (inte ens de marxistiska) som 'gör historien', liksom det inte är självmedvetandet (att utropa sig till marxist) som definierar en människa eller organisation. Det vore emellertid lika idealistiskt att hävda, att den marxistiska teorin inte är indragen och komprometterad i en historia, där proletära kamporganisationer som inspirerats av marxismen eller förklarat sig vara marxistiska spelat en viktig eller bestämmande roll. För en marxist räcker det att ta på allvar tesen om praktikens överhöghet över teorin för att inse, att den marxistiska teorin med hull och hår är indragen i den politiska praktik som den inspirerar eller som åberopar sig på den, såväl i sina strategiska och organisatoriska dimensioner som i sina mål och medel. Formerna för och effekterna av detta engagemang återverkar starkt på teorin, orsakar eller mildrar konflikter,

stelheter, divergenser, avvikelser. Formerna och effekterna har i sig en teoretisk räckvidd. Det är i denna mening som Fernando Claudín för redan åtta år sedan talade om den 'teoretiska krisen' när det gällde att analysera den internationella kommunistiska rörelsen, och som Bruno Trentin åberopade den ifråga om organisationsproblem (förhållandet mellan parti och fackförening), som exempel på frågor med teoretisk innebörd och räckvidd.

Det är i denna, djupare sett politiska mening som det enligt min uppfattning är nödvändigt att i dag tala om marxismens teoretiska kris, med risk för att man anger hur den berör det som vi benämner själva den marxistiska teorin. Det är alltför klart att vi inte kan undslippa effekterna av ett konfliktladdat förflutet som vår nuvarande situation 'reaktiverar'. Vi kommer att rubba sanningar som är nedärvda från andra och tredje internationalerna. Det är alltför uppenbart att vi inte kan undslippa stötarna från krisen i den internationella kommunistiska rörelsen, vare sig de är öppna (som den sino-sovjetiska konflikten) eller maskerade (som mellan partierna i väst och Sovjet efter ockupationen av Tjeckoslovakien), från de frågor som ställs genom det högtidliga eller tysta övergivandet av så viktiga teorier som den om 'proletariatets diktatur', utan teoretiskt skäl eller tillstånd politisk motivering, från de frågor som reses av de osäkra kamputsikterna. De uppenbara politiska återvändsgränderna, mångfalden av strategier, mot-sättningarna dem emellan, förbistringen i språk och referenser har uppenbarligen en teoretisk räckvidd som inte kan undgå att påverka själva den marxistiska teorin. Denna situation ställer frågor inte bara om den moderna historiens motsättningar utan också om själva historien.

Under sådana förhållanden kan man, om man lämnar åsido motståndarnas utnyttjande av saken, mycket schematiskt urskilja tre sätt att reagera på marxismens kris:

1. Det första, som är vissa kommunistiska partiers sätt, är att sluta ögonen, för att inte se, och att tuga. Trots den allmänna ovilja som marxismen möter hos massorna och ungdomen i öst fortsätter den att vara officiell teori och ideologi. Officiellt står sig marxismen fint; det är fienderna som talar om kris. Andra partier tar pragmatiskt avstånd på vissa kontrollerbara punkter, överger på andra 'generande' formuleringar, men räddar ansiktet. De kallar inte krisen vid namn.

2. Det andra sättet består i att genomlida chocken av krisen, genomleva och uthärda, hela tiden på jakt efter hoppgivande tecken inom den proletära och folkliga rörelsen. Ingen av oss har undgått denna reaktion som inte utelämnar frågor och oro. Man kan dock inte leva utan ett minimum av eftertanke om en så betydelsefull historisk företeelse. Arbetarrörelsens styrka finns förvisso, men den kan inte själv svara för förklaring och perspektiv.

3. Det tredje sättet att reagera på krisen är att skaffa sig ett tillräckligt historiskt, teoretiskt och politiskt perspektiv för att försöka skärskåda den, dess karaktär, innebörd och räckvidd, även om det inte är enkelt. När vi dithän kan vi förändra språket, och efter en lång historia kan vi säga, inte att 'marxismen är i kris' utan: 'Äntligen är marxismens kris här! Äntligen har den blivit synlig! Låt oss börja blottlägga krisens beståndsdelar. Äntligen kan något levande och livskraftigt befrias i och genom denna kris!'

Detta är ingen paradox eller något självsvåldigt sätt att vända på frågan. När jag säger 'äntligen' vill jag därmed visa på något väsentligt, nämligen att marxismens kris inte är något nytt fenomen, att den inte har blott några år på nacken, att den går längre tillbaka än till den kris i den internationella kommunistiska rörelsen som blev offentlig genom den sino-sovjetiska brytningen och förvärrades av 'meningsskiljaktigheterna' mellan de västeuropeiska kommunistpartierna och SUKP. Att den är äldre än tjugonde partikongressen. Även om man blivit medveten om den efter krisen i den internationella kommunistiska rörelsen, så är den i själva verket lika gammal som denna rörelse.

Den kris som vi sett brista ut, som blivit synlig, är slutpunkten på en lång process som dolts i former som hindrade den från att slå ut. Utan att vilja klättra alltför högt på jakt efter de första akterna och förstadierna till ett förflutet, kan vi i detta sammanhang mycket schematiskt säga att marxismens kris började spira på trettioalet, och att den förkvävdes i samma grad som den spirade. Det var på trettioalet som marxismen, vilken dessförinnan varit levande också i sina motsättningar, blockerades och låstes fast i 'teoretiska' formler, i en linje och politisk praktik som påtvingades arbetarorganisationerna av stalinismens historiska ledning. I sin reglering av marxismens 'problem' (sådana har marxismen alltid haft) på sitt eget sätt, påtvingade Stalin dem lösningar som hade till resultat att de blockerade den kris som orsakats eller förstärkts av dem. I det att han gjorde våld på det som marxismen till en början var, också i sina svårigheter, orsakade Stalin en allvarlig kris i marxismen. Och med samma medel blockerade han krisen och förhindrade att den brast ut.

Dagens situation har fördelen, att efter en lång, tragisk historia full av erfarenheter och prövningar har denna kris, som länge varit blockerad, äntligen brutit ut, och just under sådana förhållanden att den tvingar en att se klart och låta marxismen få nytt liv. Det är inte bara så att varje kris i sig bär löftet om en framtid och befrielse. Det är inte så att en smula klarsyn är nog för att garantera en framtid. Det är därför att det vore felaktigt att enbart relatera utbrottet av marxismens kris till den dramatiska historia som framgick ur tjugonde partikongressen och den internationella kommunistiska rörelsens kris. För att förstå de betingelser under vilka krisen 'brutit fram' och blivit levande måste man även se sakens andra sida, inte bara det som omintetgjorts utan även det som gjorts, styrkan hos en proletär och folklig rörelse utan tidigare motstycke, som förfogar över nya krafter och möjligheter. Att vi i dag kan tala om marxismens kris i termer av frigörelse och förnyade möjligheter beror på styrkan och den historiska förmågan hos denna massrörelse. Det är den som slagit en bräsch i vår slutna historia och som genom sina upprepade försök (folkfronterna, motståndsrörelsen), alltså genom sina nederlag men även genom sina segrar (Algeriet, Vietnam) och den djärva maj -68 i Frankrike, Tjeckoslovakien och hela världen till slut rubbat blockadsystemet och genom krisen gett marxismen en verklig möjlighet till frigörelse.

Dessa första tecken på frigörelse är emellertid också en varning. Vi får inte nöja oss med att gå tillbaka, mot positioner som är förrådda eller enbart omdraperade. Den kris vi lever i ställer nya krav. Den tvingar oss att ändra något i vårt förhållande till marxismen och därmed marxismen själv.

Vi kan inte klara oss med att enbart återropa Stalins roll. Vi kan inte betrakta vår historiska, politiska eller ens teoretiska tradition som ett arv som förvrängts av individen Stalin eller av den period som han dominerade — och att det bara gällde att återgå till dess tidigare 'renhet'. Under denna långa försöksperiod, då vi lite till mans 'under sextioalet' gått tillbaka 'till källorna', när vi läst och läst om Marx, Lenin och Gramsci för att finna den levande marxismen under de förkvävande stalinistiska formlerna och praktikerna, har vi lite till mans, var och en på sitt sätt och till och med i våra åsiktsskillnader, gett bevis på detta. Beviset säger att vår teoretiska tradition inte är 'ren' utan konfliktfylld, att marxismen tvärtemot Lenins förflugna ord inte är något 'malmblock' utan innehåller svårigheter, motsättningar och luckor, som även de i sin tur haft sin betydelse för den långa krisen, liksom de spelade en roll under andra internationalen och till och med i början av tredje, medan Lenin levde.

Det är därför som jag frestas säga, att vi i dag befinner oss i den historiska nödvändigheten att noggrannare betrakta den föreställning vi gjort oss om våra författare, om Marx, Lenin, Gramsci och Mao, en föreställning som tydligtvis bottenar i kravet på ideologisk enhet i våra partier, en föreställning som vi trots kraftiga ansträngningar länge har levat och får fortsätta att leva med. Våra författare har skänkt oss en uppsättning perspektiv och teoretiska

landvinningar som är ovärderliga och utan motstycke, men låt oss minnas Lenins klara ord: 'Marx har inte lagt mer än grundstenarna

Det de skänkt oss är inte en enhetlig och avslutad enhet, utan ett verk bestående av teoretiska principer och hållfasta analyser vid sidan av svårigheter, motsägelser och luckor. Det är inget att förvåna sig över. Om de nu gett oss grundelementen i en teori om klasskampen i de kapitalistiska samhällena så vore det vanvettigt att tro, att denna skulle vara 'ren' och fullständig redan vid sin tillkomst. Vad skulle för övrigt en materialist säga om en 'ren och fullständig teori'? Och vad mera är, hur ska man kunna förstå att en teori om

66betingelserna och formerna för arbetarklassens kamp, en som ända sedan sin början tillbakavisar den förhärskande borgerliga ideologin, på något sätt skulle ha undgått den helt och hållet, och inte på något sätt präglats av kampen mot den. Hur skulle det vara möjligt att denna teori i sin politiska och ideologiska historia kunde ha undgått återverkningarna av och besmittelsen från denna härskande ideologi? Brytningen med denna är en kamp som inte känner något slut. Det är en insikt som har stått oss dyrt. Och eftersom man börjat gå ända till våra författares utgivna verk och enkla marginalanteckningar för att rättfärdiga idéer som de inte klart formulerat, måste vi ha ärligheten att inse att dessa män, som trängde in i det okända, trots alla sina kvaliteter var vanliga människor. De sökte och upptäckte, men tvekade också. De var utsatta för misstag, upprepningar, irrvägar och fel som varje forskning drabbas av. Det är inget att förvåna sig över att deras verk präglas av sin 'epoks' idéer och innehåller svårigheter, motsägelser och luckor.

Det är i dag viktigt att bli medveten om dessa svårigheter, motsägelser och luckor, att erkänna dem öppet och klart för att dra konsekvenserna av deras räckvidd, belysa vissa sidor av den kris som vi genomlever och mäta vilka historiska möjligheter som erbjuds oss om vi vill rätta till saker och ting. Vissa av dessa svårigheter berör nämligen nyckelfrågor om den nuvarande krisen.

För att göra mig förstådd ska jag helt schematiskt anföra några exempel.

För att börja med själve Marx vill jag påstå att vi klart börjar inse, att den teoretiska enhet som framställningen i *Rossana Rossanda* påbjuder genom sin ordning till stor del är fiktiv. Jag tänker inte bara på det faktum att Marx trodde sig vara tvungen att börja ('all vetenskap är svår i början!') med varan och därmed värdet (vilket reser en rad problem), utan med effekterna av denna början och den tankemässiga enhet som påtvingades *Rossana Rossanda*, och som tydligt hängde samman med en viss föreställning hos Marx om den enhet som en teori måste iklädas för att vara sann. En av de viktigaste effekterna rör mervärdet. När man läser första avdelningen i första boken av *Rossana Rossanda* hamnar man i en teoretisk framställning av mervärdet. Det är en bokföring där mervärdet definieras som skillnaden (i värde) mellan det värde som produceras av arbetskraften och det värde som varorna nödvändigtvis har för att denna arbetskraft ska kunna reproduceras (lönen). Och i denna bokföring framstår arbetet som vara rätt och slätt. Denna presentation med bokföring av mervärdet är uppenbarligen i överensstämmelse med den framställning som Marx följde. Den är alltså avhängig hans 'början' och de följande distinktionerna (det konstanta kapitalet som vidarebefordrar en del av sitt värde, det variabla kapitalet som tar formen av arbetskraft). Även om man godtar denna början och dessa distinktioner måste man konstatera, att denna enbart bokföringsmässiga framställning av mervärdet, som abstraherar bort betingelserna för mervärdets tillägnelse (arbetsförhållandena) och betingelserna för arbetskraftens reproduktion, ger utrymme åt en mycket stark frestelse, nämligen att man betraktar denna (bokföringsmässiga) framställning av mervärdet som en 'fullständig' teori om exploateringen och därmed försummar arbets- och reproduktionsbetingelserna. Marx åberopar visserligen dessa betingelser, men i andra så kallade 'konkreta' och 'historiska' kapitel, eftersom de i praktiken ligger utanför

framställningsordningen (det gäller arbetsdagen, manufakturen och storindustrin, den ursprungliga ackumulationen osv). Detta ifrågasätter naturligtvis denna 'framställningsordning', dess förutsättningar och begrepp eftersom de kan få sådana praktiska följder. Man kan i själva verket fråga sig om inte missförstånden om den bokföringsmässiga framställningen av mervärdet, som tagits för 'fullständig' teori om exploateringen, inte i arbetarrörelsens historia utgör ett teoretiskt och politiskt hinder för en exakt föreställning om exploateringens betingelser och former. Man kan fråga sig om inte en inskränkt föreställning om exploateringen (som enkel avräkning) och arbetskraften (som enkel vara) bidragit till den klassiska arbetsfördelningen inom klasskampen mellan ekonomisk kamp och politisk, och därmed till en återhållande syn på varje kampform, vilket i vissa moment bromsat — och i dag uppenbarligen bromsar — en utvidgning av formerna för arbetarklassens och folkets kamp.

Det finns hos Marx också andra svårigheter och även vissa gåtor. Exempelvis gåtan om filosofin och särskilt dialektiken, om vilken Marx teg efter några formuleringar som är alltför schematiska för att kunna tas på orden och alltför lättsinniga för att vara rimliga. Det gäller förhållandet mellan dialektiken hos Marx och Hegel. Under den högst abstrakta ytan och de filosofiska referenserna är det fråga om något mycket viktigt. Det rör sig om begreppet historisk nödvändighet och dess former (har historien en mening och ett mål? är kapitalismens sammanstörtande katastrofalt osv), det vill säga föreställningen om klasskampen och det revolutionära handlandet. Marx' tystnad och svårigheten att rekonstruera hans filosofiska positioner utifrån hans arbeten har, med undantag som Lenin och Gramsci — öppnat vägen till positivism och evolutionstro, där Stalins kapitel i Den dialektiska och historiska materialismen i trettio år låste och frös fast formerna.

Ett annat exempel: vi kan hos Marx och Lenin konstatera två teoretiska luckor som fått stora konsekvenser, för det första när det gäller staten och för det andra i fråga om klasskampens organisationer.

Vi kan säga att det *faktiskt* inte existerar någon 'marxistisk teori' om staten. Inte så att Marx och Lenin vände frågan ryggen. Tvärtom stod den i centrum för deras politiska tänkande. Men det som man finner hos våra författare är framför allt, i form av en behandling av förhållandet mellan staten, klasskampen och klassherraväldet (viktiga men inte analyserande upplysningar), en upprepad varning om att man måste vända de borgerliga statsuppfattningarna ryggen. Det rör sig alltså om en i grunden negativ definition och avgränsning. Marx och Lenin sade att det finns olika 'statstyper'. Men hur skiljer sig dessa åt? Och hur garanteras klassväldet genom staten, hur fungerar statsapparaten? Dessa frågor har inte dragits in i analysen. Det är en smula patetiskt att i dag på nytt läsa den föreläsning som Lenin höll om staten vid Sverdlovskakademien den 11 juli 1919. Lenin hävdade: detta är en mycket förvirrad fråga, mycket svår, förvirrad genom borgerliga ideologier ... Efter tjugo omtagningar vidhåller Lenin att staten är en speciell apparat, ett speciellt maskineri och upprepar oupphörligen ordet 'speciell' för att ordentligt markera, att staten inte är en apparat och ett maskineri som andra, men utan att lyckas säga vad 'speciell' (för att inte tala om 'apparat' och 'maskineri') betyder. På samma sätt är det också en smula patetiskt att i dag på nytt läsa Gramscis små ekvationer från fängelset (stat = tvång + hegemoni; = diktatur + hegemoni; = styrka + konsensus, osv), som mindre ger uttryck för en statsteori än för, i kategorier som lånats från den 'politiska vetenskapen' före Lenin, jakten efter en politisk linje för arbetarklassens erövring av statsmakten. Det patetiska hos Lenin och Gramsci är deras försök att komma förbi den negativa klassiska definitionen, men de famlar och lyckas egentligen inte.

Denna fråga om staten är emellertid i dag av vital betydelse för den proletära och folkliga rörelsen. Den är vital för förståelsen av historien och statens sätt att fungera i Östeuropa, där staten långt från att 'vittra bort' växer i styrka genom sin förening med partiet. Den är vital därför att det gäller för de folkliga krafterna att skaffa sig tillträde till makten och handla i

perspektiv av en demokratiskt revolutionär omvandling av staten med sikte på dess bortvittrande.

På samma sätt saknas i det marxistiska arvet en verklig teori om klasskampens organisationer, och i synnerhet om det politiska partiet och fackföreningen. Det finns visserligen en del politiska, det vill säga praktiska teser om parti och fackförening som fastställer deras särmerken, mål och organisationsprinciper, men det finns ingen analys som gör det möjligt att egentligen förstå *deras faktiska sätt att fungera*, det vill säga även betingelserna för och variationerna i deras funktion, och därmed i sista hand också deras möjliga former och dysfunktioner. Långt före Marx hade arbetarrörelsen skapat sig kamporganisationer. Den lånade dem från existerande borgerliga organisationer (inberäknat, när så påfordrades, militära modeller). Dessa former modifierades eller omvandlades, de utgör en hel liten historia och har överlevt denna. Men i öst som i väst har vi ställts inför det svåra problemet med förhållandet mellan dessa organisationer och staten; problemet i öst med dessa organisationers förening med staten, problemet med hotande förening här hos oss, ty den borgerliga staten försöker ständigt och ofta framgångsrikt, att integrera arbetarklassens kamporganisationer med sin egen funktion.

Just dessa båda 'luckor', dessa båda 'svaga punkter' i den marxistiska teorin berör för oss avgörande frågor. Vilken är karaktären hos staten, just den typ av stat som vi har i våra dagars imperialistiska länder? Vilken är karaktären och det faktiska funktionssättet hos partiet och fackföreningen? Hur ska vi undgå risken att i dag infogas i den borgerliga statens spel, vilket längre fram kan leda till en förening mellan stat och parti? Hur ska vi redan nu tänka oss, för att starta processen, nödvändigheten av den borgerliga statens 'krossande' och förberedandet av den revolutionära statens 'bortvittrande'? Hur ska vi kunna förändra föreställningen om att det av tradition själv tillräckliga kommunistiska partiet, antingen som 'arbetarklassens parti' eller som 'härskande parti', alltså hur ska vi kunna förändra dess ideologi för att det i sin praktik ska erkänna existensen av andra partier, andra rörelser? Och, den stora frågan för nuet och framtiden, hur ska vi med massrörelsen kunna upprätta relationer som går utöver uppdelningen mellan fackförening och parti och garantera utvecklingen av de folkliga initiativen, som för det mesta överskrider uppdelningen mellan ekonomi och politik och även 'summan' av dessa? Ty vi ser alltmer folkliga massrörelser födas utanför fackföreningarna och partiet, rörelser som tillför eller kunde tillföra kampen något oersättligt. Med ett ord, hur ska vi egentligen besvara kraven och förväntningarna från folkets massor? I olika positiva och negativa former, dolt eller öppet, objektivt eller subjektivt är det samma nyckelfrågor som ställs till oss i frågan om staten, fackföreningen, partiet, rörelserna och massornas initiativ. Men när det gäller dessa frågor har vi i grund och botten bara oss själva att lita till.

Frågorna är förvisso inte nya. Marxister och revolutionärer har tidigare försökt ställa dem under kritiska perioder. De har glömts bort eller sopats undan. Men i dag ställs och framtvings dessa frågor i en utsträckning som aldrig tillförne, och när de framtvings av massorna i deras praktik som man kan bevittna i Italien, Spanien och andra håll) kan de inte utelämnas. Vi kan säga, att utan massornas rörelse och initiativ hade vi i dag inte öppet kunnat ställa dessa frågor, som tack vare rörelsen och initiativen blivit till aktuella politiska frågor — utan att proklamera marxismens kris kan vi inte ställa dem tillräckligt fritt och klart.

Ingenting vinnas i förväg eller genast. 'Blockeringen' av marxismens kris kan under mer eller lugnande försäkringar dröja länge än i ett eller annat parti, en eller annan fackförening. Det viktiga är inte att några intellektuella från Öst- eller Västeuropa höjer ett varningsrop. Det förklingar lätt i öknen. Det viktiga är att den proletära och folkliga rörelsen i sin praktik, trots tvekan och svårigheter, börjar bli medveten om räckvidden hos den internationella kommunistiska rörelsens och marxismens kris. Jag ser här allvaret i dessa risker som historiska möjligheter. Marxismen har i sin historia upplevt en lång rad kriser och omvand-

lingar. Man behöver bara tänka på dess omvandling efter sammanbrottet för andra internationalens marxism. Vi står i den nuvarande krisen inför en ny omvandling, till vilken fröet redan ligger i massornas kamp. Den kan komma att förnya marxismen, ge dess teori en ny styrka, modifiera dess ideologi, dess organisationer och praktiker, och därigenom skapa en verklig framtid för arbetarklassens och alla arbetares sociala, politiska och kulturella frigörelse.

Ingen påstår annat än att uppgiften är ytterst svår. Det viktiga är att den trots sina svårigheter är möjlig.

K S Karol, polack till födseln, sovjetmedborgare på 1940-talet. Under längre tid bosatt i Frankrike och medarbetare i *Le nouvel observateur*. Bor nu i Italien och arbetar i PDUP samt med *Il Manifesto*. Har skrivit böcker om bl a Kina och Kuba.

Av Karol finns på marxistarkivet bl a följande texter: [Castros Kuba](#) och [Den andra kommunismen \(utdrag\)](#) (om Kina)

K S Karol: Vad bör göras, hur och av vem, för en positiv förändring?

Mitt inlägg ska bli kort och även det innehålla personliga erfarenheter. Av en slump är jag den äldste av de här närvarande ryssarna. Ty 1939, samme år som Plusjtj och Weil föddes, fick jag mitt sovjetiska pass. Det blev inte tillfälligt — som jag då trodde — utan för gott. Mitt födelseland Polen existerade inte längre på kartan. Men att bli sovjetisk medborgare passade mej inte illa: jag hade grundligt anpassat mej till vad jag hoppades vara mitt nya socialistiska fosterland. Och där gjorde jag erfarenheter, som utan tvekan var mycket olika Plusjtjs, men däremot mer lika Weils. Hur som helst: till skillnad från dem deltog jag i andra världskriget.

Å andra sidan har jag bott i väst i 30 år. Där har jag lärt mej vad man här tänker om samhällena i öst. Vidare hur man ska uttrycka sej som västerlänning med kamraterna från öst. Det är utifrån detta mitt förflutna, som jag skulle vilja göra mitt inlägg. Inte så mycket apropå det förflutna utan genom att ställa några frågor, som förefaller mej viktiga angående nuet.

För det första: varför har de nya idéer och kampformer, som berikat den traditionella och nya vänstern här, inte trängt in i Östeuropa? Jag har framför mej kamrat Gianni Usai från Fiat-Mirafiori. Och jag kan inte låta bli att tänka på, att samma Fiat existerar i Togliattigrad. Det är precis detsamma, uppbyggt efter samma modell, med samma hierarki, ja t o m med en hårdare ledning än i Turin. Det saknas inte heller förbindelser mellan de båda, människor som reser mellan fabrikerna. I Turin har man emellertid deltagit i de mest omvälvande strider, med kampplattformar som vi alla känner. Hur är det då möjligt att dessa ting, som blivit alla italienska metallarbetares arvegods, är helt okända i Sovjetunionen? Givetvis vet vi, att det finns informationsproblem, och allt vad Plusjtj sagt oss om vikten av information är korrekt. Dock vet vi, att när någon har ett desperat behov av att veta samtidigt som det görs reflektioner, så jagar han fram dem, rycker dem till sej och lär känna dem. Så går det inte till i Sovjetunionen, som om dessa idéer inte vore intressanta! Nyligen kom Fiat-chefen Agnelli till Paris. Där deltog han i en presskonferens, och när man frågade honom om skillnaden mellan Fiat/Turin och Fiat/Togliattigrad, så svarade han med en företagarvits: 'I Togliattigrad arbetar man i samma takt som man gör i Neapel när det är under noll'. En olycklig liknelse eftersom det finns en hel del napolitanare, som flyttat till Turin och Fiat-jobb! Skillnaden har inte alls med klimatet att göra. Det gäller det faktum, att de sovjetiska arbetarnas enda vapen är den låga arbetsproduktiviteten. Stridsmedlet är passivt. Kärnan i Turinarbetarnas strider, som kvalitativa krav, demokratisk arbetsorganisering, former för politisk klassjävständighet, de tränger inte fram till Togliattigrad.

För det andra. Det är för oss omöjligt att förstå varför de kinesiska förslagen, i synnerhet då kulturrevolutionens lärdomar, över huvud taget inte trängt in i Sovjetunionen. Jag är ense med Eduarda Masi om mycket av vad hon sade igår.

Eduarda bör instämma, när jag säger att Sovjet och Kina ej är jämförbara, varken vad gäller utvecklingsmodell eller värdenormer. Faktum är, att i Kina har man rest frågan om jämlikheten liksom arbetsdelningens upphävande, skillnaderna mellan manuellt och intellektuellt arbete, mellan stad och land. Det är visserligen sant, att den kinesiska propagandan är avsky-

vård, svår att överföra och märkt av just de stalinistiska tvetydigheter, som skrämmer massorna i öst.

Men varför har inte den minsta glimt av de viktiga frågor som väckts nått Sovjet — till skillnad från alla andra revolutionära kulturer som påverkats därav? Jämfört med oss var ryssarna ju i princip bättre rustade att förstå den kinesiska diskussionen: de hade ju samma utgångspunkt. Bättre än vi kunde de fatta vilka misstag Kina försökte undvika, mot bakgrund av vilket åsiktsspektrum de diskuterade. T ex betydelsen av att betona masskampen och nödvändigheten av att rikta kritik mot partiet. Även om dessa idéer spreds dåligt, så slog de snabbt en bräsch inom arbetarrörelsen i väst. Varför så inte i Sovjet?

Jag tror inte, att den enda anledningen är bristen på information. Jag tror, att en allmänt utbredd ideologisk avskärmning motverkat 'maoismens' idéer. Att det här faktiskt rör sej om ett annat samhällssystem. Och det är klart, att vi måste slå fast dess karaktär. Boris Weil har rätt i, att vi måste sluta tala om 'den faktiskt existerande socialismen' eller socialism inom citationstecken. Däremot vet jag inte, om det är tillräckligt att beteckna Sovjet som statsmonopol-kapitalistiskt. Möjligen utvecklas det ditåt. Detta skulle dock kräva en nivå på strukturering och sammanhållning, som är överlägsen den nuvarande. Hur som helst, vilket namn vi än vill klä det med, så är det sant att formerna för utsugning i detta samhälle är mycket lika våra. De verkar dock mot bakgrund av en annan ideologi. Man får f ö inte undervärdera dennas betydelse: hur länge var det inte i väst i allmänhet så, att löneslaven accepterade sin roll och var tacksam mot kapitalisten bara för att han fått möjlighet att arbeta? Givetvis kan den ideologi som är kopplad till produktionsförhållandena i Sovjet inte vara densamma som i väst. Privategendomen är ju avskaffad och kapitalister finns inte mer. Men varför så social arbetsdelning? Det är ju klart, att man inte kunde avskaffa den från en dag till en annan. Men skulle man inte kunnat leda samhället mot arbetsdelningens gradvisa försvinnande? Sextio år efter oktoberrevolutionen: i vems namn är den ene i dag arbetare, den andre tjänsteman, den tredje intellektuell? Varför är den sociala rörligheten så begränsad liksom möjligheterna att välja sin egen väg?

Stalinismen var ett försök att lägga en ideologisk grundval till arbetsdelningens fortlevnad. I utvecklingens namn utvecklade den en ideologi om produktivitetstävlan som samhällsnytta. Enligt detta synsätt var stachanovismen* lika mycket ett bonussystem som en samhällsideologi. Hur mycket Plusjtj och Weil än skulle vilja det, så fungerade emellertid denna ideologi aldrig, den var aldrig som ett monolitiskt block utan sprickor. Det är osant, att Sovjet skulle ha levt i en viljemässig masshysteri ända till Stalins död. Osant är också, att det var först efter 1956 som man blev cynisk och desillusionerad. Så var inte fallet. Redan från början utvecklades i Sovjet ett speciellt och envist klassmotstånd. På 'individuell' basis försökte man efter förmåga försvara sin arbetskraft och detta utan att ens se den som en vara. F ö lärs inte sådana begrepp ut i de sovjetiska skolorna (sådana marxistiska begrepp måste man söka i den underjordiska litteraturen, just som Weil gjort). Detta samhällssystem är i själva verket ogenomträngligt. Det tillåter inte sina medborgare att genomskåda det med marxistiska glasögon, hur mycket man än utropar marxismen till officiell statsfilosofi.

Å andra sidan: även om stalinismen inte lyckades cementera samhällskroppen, så berodde det inte på att den saknade sammanhållning. Skälet var snarare, att dess regim aldrig i praktiken lyckades inrätta de ekonomiska mekanismer som bäst skulle passat det. Efter övergångsåren efter revolution, krigskommunism och valet av en stalinistisk plan, när sovjetmakten vacklade mellan språng framåt och återtåg, så skulle införandet av statsmonopolkapitalism kunna ske utan hjälp av massiv terror. Visserligen skulle man motarbetat oktoberrevolutionens och

* stachanovismen; efter arbetaren Stachanov. Betyder våldsamt överträffande av produktionsnormerna, dvs en individualiserad typ av de socialistiska ländernas produktionstävlan.

sovjeternas önsknings och hopp om jämlikhet, men i utbyte fått ett enande och ordnande av samhället. Man hade t ex kunnat rättfärdiga arbetsdelningens fortlevande, hierarkins upphöjdhed ('kadrerna avgör allt') och nödvändigheten av statens stärkande i stället för bortdöende genom att peka på nödvändigheten av den nationaliserade egendomens tillväxt. I utbyte hade man dock måst visa upp en mer effektiv och reglerad utvecklingstakt.

Tvärtom så förmådde det nya systemet från första början inte upprätta ett effektivt samband mellan lönen och konsumtionsvarumarknaden (detta med anledning av det omöjliga i att stampa ut vissa sociala behov, följt av nödvändiga kompromisser med en del av befolkningen gentemot den andra (= bondeklassen; ö.a.)). Mycket snabbt valde ledarna en lösning, som de troligen trodde var provisorisk. Den bestod i att garantera alla arbetare en viss mängd absolut oundgängliga varor och tjänster och att det sedan var vars och ens ensak att tillfredsställa ytterligare behov. Utifrån detta uppstod redan från början två ekonomier: dels den officiella med sina priser och distributionsfinesser, dels den parallella som däremot styrdes av lagen om tillgång och efterfrågan.

För att ge er ett exempel från min egen erfarenhet: mot slutet av kriget arbetade jag i Rostov på en stor fabrik med försvaret som kund. Min officiella lön skulle kanske räckt till mitt uppehälle — om konsumtionsvarusektorn fungerat, om den förmått ge mej vad min lön lovat. Eftersom så ej var fallet, så var jag för att kunna leva tvingad att vända mej till ekonomi nr 2, där priserna var helt annorlunda. Allt var upp-och-ner: en månadslön motsvarade ett kilo bröd på svarta marknaden. P g a detta så var det mitt och alla andra sovjetiska arbetares problem att få tag på de pengar som var gångbara på svarta marknaden.

Följaktligen förekommer då låg produktivitet och närvaro. Därav nödvändigheten av att spara sina krafter för att kunna tjäna pengar någon annanstans. Nej, kamrater, jag tror inte att de ryska arbetarnas låga produktivitet beror på deras bondebakgrund eller påstått 'förindustriella vanor'. Den kommer av nödvändigheten att försvara sej mot en rad av förmyndare, som inte kan garantera en rimlig levnadsstandard. Den låga arbetstakten är en anpassning till de konkreta behoven, priserna och medlen att tillfredsställa dessa. Dvs en verklighet som kontrasterar mot den officiella bild som regimen ger av sej själv.

Samma sak gäller för inställningen till den 'kollektiva egendomen'. Ingen respekterar den, men det är inte p g a historiskt betingat asocialt beteende, utan p g a att ingen uppfattar den som kollektiv. Efter vad jag vet, så tolererar inget annat samhälle stölder av en sådan omfattning som i Sovjet, och ingen fördömer dem heller. När jag var student i Rostov, så var det normalt att en student kom till föreläsningen och sade: 'Tusan! Jag skulle sno en klocka, men misslyckades'. Och alla sade lugnt: 'Så synd! En sådan otur!'.

Denna inställning till arbete och kollektiv egendom består så länge som den parallella ekonomin existerar. Varje gång jag återvänt till Moskva — vid 50-talets slut och under 70-talet — så har någon meddelat mej en påstått stor nyhet: 'För att kunna förstå oss måste du utgå från det faktum, att f n finns det en officiell ekonomi nr 1 och en parallell ekonomi nr 2'. Men så har det alltid varit, till allas beskådan och vetskap. Vem kan undgå att se, att man handlar antingen regelbundet på UNIVERMAG eller så i en *tolkutja*. Den senare typen finns i varje stad, och även om man inte exakt vet dess sortering, så vet man var man finner det mesta t o m de mest egendomliga ting (och för att påminna om att detta har sina rötter långt tillbaka, så är det bara att citera Zosjtjenkos berättelse om en folkhops äventyrliga jakt på en apa som flytt från zoo, varvid alla hoppades kunna sälja den till en *tolkutja*^{*}). Apan är visserligen ett isolerat fall och berättelsen i fråga om en tid med särskilt allvarlig nöd. Men faktum är, att t o m i dag

* Zosjtjenko — 1895-1958. Rysk satir-humor-författare from 20-talet.

så skyddas trappljusen i ledarnas och funktionärernas kvarter av galler. I annat fall skulle glödlamporna osvikligt hamna i någons ficka och sedan på svarta marknaden.

Att det vardagsliga livet ter sej såhär i praktiken leder samhället på avvägar, när skepticism, gränsar t o m till vansinne. Behovet av att stjäla allt inom armlängds avstånd är så stort, att man i krigstid t o m riskerar livhanken. Under kriget var jag vid flyget. Flygplansmotorerna, som då ännu inte var speciellt perfekta, behövde en speciell blandning av alkohol och glycerin för att inte frysa över en viss höjd. Men en dag kom någon på idén att dricka blandningen för att se hur den smakade. Sedan den dagen återvände inte ett flygplan till marken med en minsta droppe i reservflaskorna. Detta trots officerarnas förebråelser, där flygarna varnades för att förlora ett uns av denna vätska, eftersom det gällde allas liv och planens säkerhet.

Vad sade Plusjtj? Att detta var en del av den kolossala, ömsesidiga samhällslögnen med vars hjälp de styrande med de styrda som förebild kan ljuga, något som båda gör medvetet. Men detta är en social företeelse som underminerar samhället grundvalar. En kväll åt jag och Althusser middag med en intellektuell, som kommit från Moskva, och som alla andra berättade om dessa 'snatterier' med samma nöje som en som skämtar. Althusser anmärkte: 'Men detta är ett allvarligt socialt problem'. Den andre blev förvånad och svarade, att så ej var fallet. Det var alls inte ett socialt problem, och för att bevisa detta tillade han; 'Ty det är olagligt: om de kommer på en kan man åka i fängelse'. Som om det ändå inte, ja just av detta skäl, vore ett socialt problem! Som om sovjetmedborgarnas speciella uppfattning om utsikten att åka i fängelse inte var en del av den 'sociala instinkten'! Den har blivit en del av vardagen och samtidigt förlorat sitt allvar.

I det förflutna gick repressionen till sådana överdrifter och var så vardaglig, att den inte ens längre var ett individuellt avskräckningsmedel. Sovjetmedborgarna vet mycket väl, att varje storstad fick order om att regelbundet leverera 50 000 män för att utföra sådana mödosamma arbeten, som ingen annan arbetare ville utföra. Och att KGB alltså måste samla ihop dem på måfå. Lika mycket som med detta minne har ryssarna levt med repressionens mardröm. Fatalismen har alltså utvecklats ur att man inte kan försvara sej mot repressionen på ett förnuftsmässigt sätt. Den enda valmöjligheten har blivit den att inte visa sej för mycket, att inte ta alltför många risker. I dag har repressionen avtagit och gjorts selektiv. Och detta folk, som aldrig varit fogligt, undflyr makten mer och mer eller undviker den genom en parallell organisering av livet, som är underjordisk, 'i smyg', på gränsen till den officiella. Detta har blivit ledarnas mardröm.

Bettelheim och jag kände de berömda 'reformatorerna' från 60-talet: Liberman, Nemximov m fl. När de kom till Paris talade de bara om vikten av att förenhetliga ekonomin och göra den rationell. De talade om att undertrycka de vildvuxna och okontrollerbara mekanismerna. Dessa var deras mardröm. De var fullt medvetna om att — utan detta återställande av ordningen — så skulle deras planer stanna på papperet. Ett planerat samhälle kan inte planeras bara till hälften. Men förenhetligandet lyckades ej. Den parallella ekonomin frodas till den grad, att det i dag är de ledande kadrerna som gjort följande vits: 'Socialismen skulle göra oss alla till producenter — den har gjort oss alla till småhandlare i stället'.

Vänstern i väst, och i synnerhet då den nya vänstern, har huvudsakligen betraktat dessa ekonomiska reformförsök som ett försök från de sovjetiska ledarna att bakvägen återinföra de kapitalistiska marknadsmekanismerna. Syftet med detta skulle vara, att gynna den styrande 'nya klassen' och dess teknokratiska bundsförvanter. Min åsikt är, att frågan är mer komplicerad än så.

Om dessa reformer hade genomförts skulle det sovjetiska samhället blivit en smula lättare att genomskåda. Dess osynliga, men inte desto mindre verkliga, sprickbildningar skulle blivit synliga. Och då skulle de olika sociala aktörerna — från företagsdirektörerna till arbetarna —

tillåtits att spela sina roller. Detta i stället för att hålla fast vid mystifierande roller som inte tycks stå i motsättning till varandra. Det är inte av en slump, som den politiska strukturen i Sovjet ogärna ville löpa denna risk. Men detta tillhör inte dagens problem. Jag skulle bara vilja säga, att enligt min mening så berodde 'reformernas' misslyckande — åtminstone delvis — på att det var i dagens privilegierade skiktets intresse att bevara det gamla systemet. Varför?

Med stöd av fakta och siffror visade Daniel Singer oss i går, att den sovjetiska ekonomins utvecklingstakt snabbt minskar. Att t o m ledarna själva medger, att framtidsutsikterna blir dystrare för varje dag som går. Men lika litet som i väst så kan i öst ett fenomen av denna storleksordning begränsas till enbart det ekonomiska området. Dess sociala följdverkningar är omedelbara. Här liksom där bromsas den sociala rörligheten, bromsas ungdomens valmöjligheter samt skapas och ökas inflationen. Hos oss rasar den för öppen ridå, men i öst och särskilt då i Sovjet är den integrerad i systemet. Vad är förresten den nyss omtalade ekonomi nr 2 om inte en form av permanent inflation, som utplånats från den officiella bilden för att inte vanställa den.

Jämfört med min tid, så är möjligheterna till socialt avancemang i Sovjet av i dag mindre. Vi får inte lura oss själva: ingen tycker om att vara arbetare, inte ens i Sovjet. Även om produktiviteten är låg och arbetstakten mindre hård, så är fabriksarbete ingen sinekur där heller. På min tid fanns åtminstone en hög ekonomisk tillväxttakt, som tillät en större social rörlighet. Möjligheten fanns att lämna avdelningen, bli något annat än arbetare eller åtminstone hoppas att sonen inte också skulle bli arbetare. I dag är bilden annorlunda. Låt oss inte fästa alltför stor vikt vid statistiken på antalet arbetarbarn vid de sovjetiska universiteten: Bresjnevs son finns med där, eftersom hans far en gång har varit arbetare. I själva verket så är urvalsprocessen för högskolestudier benhård. Inträdesproven är mycket svåra, och de skolor man sedan får tillträde till är mycket olika. Det är nämligen en sak att gå på ett gymnasium i Moskvas 'rikemanskvarter', en helt annan att gå på ett i en arbetarförort till Kiev.

Det sovjetiska skolsystemet skapades för att komma bort från analfabetismen och ge alla lika möjlighet till framgång. Detta system har alltså i dag blivit ett mäktigt instrument för att överföra större eller mindre privilegier. Nuförtiden måste man ha avgångsbetyg från en högskola för att över huvud taget få vara chef. Och det hårda urvalet vid inträdet till universiteten gör det allt svårare för vanliga människor att komma in.

Ett andra exempel på principer som införts för att gynna 'de svaga' men sedan vänts till de starkas fördel rör just systemet med de dubbla ekonomierna. Vem som än befinner sej på toppen av den sociala rangskalan kan åtnjuta alla lörens sociala sidor. Dvs nästan gratis service, mycket måttliga hyror, allmännyttiga kommunikationer till löjligt låga priser. Ännu bättre är att han har förtur till de statliga affärerna, där man säljer till fasta och låga priser. Dessutom så åtnjuter han tillgång till specialbutiker samt en rad av förturer, bl a till krediter för köp av lägenhet eller villa. Med tanke på kadrens allt högre löner så är det inte förvånande, att han sedan med de pengar som blir över, kan roffa åt sej huvuddelen av varumängden på svarta marknaden (något som får tolkutjans priser att stiga).

T o m statistiken på genomsnittskonsumtionens tillväxt måste göras detaljerad och noggrant undersökas. Weil sade oss i går: 'Vi är ännu inte mättade'. Vilka vi? De som måste köa i affärerna? De som inte har råd att köpa de dyra matvarorna från ekonomi nr 2? De som varken hittar kött eller ens ibland grönsaker? M a o flertalet vanliga dödliga. I Sovjet skrattar man åt allt, t o m åt den här: 'Voronezj? En heroisk stad! Sedan tre år lever den utan kött och trots det kapitulerar den inte!' Inte så att fördelningsplanen skulle ha glömt att Voronezj existerar. Det är bara det, att dess kötttranson bara räcker till de grytor som ägs av folk med titlar, poster, prestige, löner, förtur.

Naturligtvis är det också så, att vissa arbetarkategorier är välbetalda. Vidare så tillåter den fulla sysselsättningen, eller snarare bristen på arbetskraft, att arbetarna söker det jobb som är bäst betalt och som samtidigt ger störst möjligheter att en gång krångla sej ut från fabriken. Detta system är delvis en kvarleva av det stachanovistiska arvet på så sätt, att ackordsarbetet fortlever i Sovjet liksom i övriga öststater. Delvis beror systemet på svårigheterna att rekrytera arbetskraft till de ur klimatsynpunkt ohälsosamma regionerna. I Sibirien t ex finns 3/4 av landets naturrikedomar, men sedan 1953 tillgriper man inte längre tvångsarbete i stor skala för att exploatera dem. Å andra sidan finns det inte politiskt motiverade frivilliga. Således måste man premiera dem som ger sej av dit, vilket sker genom produktionsbonus och fördelar av alla de slag. Samma sak gäller för nyckelindustrierna, speciellt de vars produktion går på export eller till försvaret. Alla dessa förmåner ges utan preciserade regler eller villkor. Inget sådant diskuteras offentligt, och ingen tycks känna till de egentliga drivkrafterna i denna 'djungel'.

Något som däremot är extremt tydligt är att detta system underblåser rivaliteter, som paralyserar det och gör att ingen medvetandegörs i det. Om ni samtalar med en vanlig intellektuell i Moskva, Prag eller Warszawa så visar han på de arbetare som är överbetalda, och glömmer samtidigt den stora massan av dem som är underbetalda. Han medger att vissa sociala skikt lever i misär. T ex läkarna är av tradition dåligt avlönade, något som inte gäller de allt fler och dyrare läkare som startar privatpraktik. Jag tror inte att den mur som skiljer de intellektuella från arbetarna och folkets stora massa beror på den ryska arbetarklassens brist på fackliga och politiska traditioner. Rent allmänt knappast heller på nationella särdrag. Intelligensian i öst har hållit fast vid Stalins jämlikhetsfientliga uppfattningar. Man tror på sin egen oundgänglighet och sin 'överlägsenhet' gentemot kroppsarbetarna. Man tvekar heller inte att definiera sej som 'medelklass' (Andrej Amalrik har skrivit det svart på vitt) och kräver öppet, att löne- och privilegieskalan borde vara ännu mer till deras förmån och tillämpas mera strängt.

Å andra sidan slås man av det uttalade och outtalade missnöjet i Sovjet, t o m bland de intellektuella. Identifieringen med regimen är svag, t o m bland ämbetsutövarna. Ja t o m regeringsmedlemmar talar om statsmakten, som om de själva inte deltog i dess utövning. De säger 'dom'. I Polen t ex hände det sej att en medlem i partisekretariatet sade till mej: 'Äsch! Låt oss inte bli förtvivlade. *Dom* sitter inte kvar i evighet'. Men inte nog med det. Eftersom de intellektuella kadreerna eller ledande teknikerna har större tillgång till information, så blir deras missnöje föremål för diskussion, bearbetning och kan t o m grundas på intressanta analyser. Trots det stannar motståndet vid en tanke, man är resignerad. Varför? Det tycks mej bero på, att ingen längre drömmer om att systemet smärtfritt och av sej självt ska rättas till, utan i stället fruktar många dess sammanbrott.

Jag tror att bröderna Medvedev* är de två sista idealisterna, då de ännu hoppas att partiet skulle kunna förändras för egen maskin. Jag kritiserar dem inte, ty det är en synpunkt som är värd all respekt. Men samtidigt är den föga rimlig och utan tvekan delas den av mycket få människor. Det intryck man får är tvärtom, att den interna partikampen har avtagit sedan Chrusjtjovepoken. I dag blir man i stället vittne till en kontrovers om vilken man inget vet, och av vilken man enbart förväntar sej att den ska förvärra läget. De som kommer efter Bresjnev kommer att hålla färre tal och vara hårdare. Det är vad som plågar folk. Och revoltrörelser förväntas inte heller innebära någon utväg, utan även de kommer att undertryckas brutalt.

Man måste förstå detta för att bli klar över varför detta samhälle är blockerat. Hos oss talar man om reform och revolution, men man ser inte revolutionen som en blodtörstig uppgörelse.

* Medvedev – två sovjetiska marxister. Roj M. har skrivit en viktig bok om Stalin-tiden. Zjores M. en bok om psykvården (utgiven på svenska)

För arbetarrörelsen i väst är den inte längre bilden av en minoritets, ett jakobinskt** maktövertagande. Här skulle Plusjtj använt ordet 'tjekistiskt'.*** I ryssarnas minne så betyder revolution detsamma som stormningen av Vinterpalatset, inbördeskriget, fånglägrens värld. Varje perspektiv av en social explosion tycks för dem innebära en ännu våldsammare och primitivare förändring än oktoberrevolutionen. Ty i dag skulle det inte finnas en intelligent ledargrupp, typ bolsjevikerna, som kunde medla. Partiet producerar inte längre revolutionärer. Återstår ett rent utbrott av raseri, en revolt som exploderar bland massor utan förmåga att yttra sej och som de intellektuella fruktar. Bristen på tilltro till möjligheterna att reformera systemet samt rädslan för en revolution leder till total perspektivlöshet bland de intellektuella. Återstår endast kampen för medborgerliga rättigheter, påtryckningar för att garantera en smula mer svängrum för frihet eller lagarnas följande.

Men detta är en flykt i förhållande till de avgörande frågeställningarna, till vad som verkligen kväver Sovjet. Så åter till frågan: 'Vad bör göras, hur och av vem för en positiv förändring?' Här döljs er kamps begränsning, kamrater oppositionella. Det är verkligen inte svårt för oss att stödja er, att skriva under era upprop, att demonstrera för medborgerliga rättigheter i Sovjet. Det gör vi ständigt. Det är t o m så, att vi sedan länge inte gör mer än så. Men ingen kommer att ge er medborgerliga rättigheter, liksom ingen heller har beviljat vår arbetarrörelse dem. De var inte en generös gåva från parlament eller parlamentens anfader, Oliver Cromwell. Långt därifrån. De var frukten av långvariga social strider som tvingade de härskande klasserna att ge med sej. Även kampen för rätten att ha fackföreningar var historisk, lång och bitter. Låt gå för att vi kräver medborgerliga rättigheter i Sovjet, t o m ännu mer energiskt. Men tro inte, kamrater Plusjtj och Weil, att de ska uppstå som resultat av våra yttre påtryckningar. Något sådant har aldrig inträffat, inte i någon del av världen. De kan inte uppnås annat än genom en politisk massaktion. På ett sätt som i grunden ändrar inte bara regimens utan även folkets sätt att vara, så att folket kommer i konflikt med och blir en verklig samarbetspartner till regimen, en faktor som den inte kan kringgå. Intill denna dag ska era fältrop klinga ohörda.

I dag är tiden knapp, ty farorna hopas i Sovjet med blockstater. Sprickan mellan styrande och styrda fanns redan när jag bodde i Sovjet. Jag skulle kunna tala i timtal om 'höjdarnas' oförmåga att vinna 'fotfolkets' sympati. Vidare om Stalin som inte hyste några illusioner om 'personkultens' effektivitet, om sin egen popularitet eller regimens dåliga sätt att fungera.

Kan ett sådant tillstånd vara i evighet? Denna påtvingade kompromiss mellan styrande och styrda, kan den upprätthållas i all evighet? Det är få människor som tror det. Kineserna tror, att Bresjnev eller hans efterföljare ska söka undfly konflikterna på hemmaplan genom expansionism, t ex genom ett militärt äventyr företrädesvis i Europa. Andra förutser okontrollerade revolter och nationella krig, vilda sammanstötningar mellan de folk som finns i Sovjet eller dess blockstater.

Vi vill visa oss mindre pessimistiska. Inte så att vi underskattar kraften och värdet hos Plusjtjs alarmerande profetior. Utan för att vi tror, att arbetarnas passiva motstånd i hela Östeuropa kan anta mer avancerade klasskampformer, mer lika våra, mer effektiva och i morgon lika segerrika.

Vi är samlade här för att tillsammans studera vad dessa samhällssystem är för något. För att fråga oss själva om deras speciella utsagnings-, förtrycks- och integrationsmekanismer. Men kunskapen är inte vårt enda mål. Vi är militanter som slåss för att saker ska förändras, här som där. På detta sätt är våra vägar förbundna. Det spelar föga roll vilken teori som är riktigtast.

** jakobinskt – efter elitistiska jakobinska partiet under franska revolutionen.

*** tjekan – säkerhetspolisen i Sovjet under revolutionsåren.

Om det är den om statsmonopolkapitalism eller den som talar om en speciell typ av kapitalism, där de politiska bestämningarna har övertaget. Vad som räknas är, att i varje samhälle med klasskillnader, där ojämlikheten och orättvisorna är uppenbara och skriande, så organiserar sej arbetarna och kämpar för sina rättigheter, sin värdighet och frihet.

Via kamrater som bor i dessa länder ska vi försöka introducera, jag säger inte element till en gemensam plattform med arbetarrörelsen i väst, ty därtill är skillnaderna för stora, men åtminstone införa en del av klasskampens arvegods härifrån. Någonting som hjälper massorna i öst att bli medvetna, att organisera sej. Jag vet vilka stora svårigheter, som detta innebär. Det är dock klart, att utan ett vidare perspektiv ska det bli svårt för Sovjetunionens folk att mobiliseras för att erövra frihet och rätt. Och vi är alla eniga om, att frihet och rätt inte är den borgerliga demokratins privilegium utan helt klart är verkliga och bestående värden. Ty vi tror faktiskt att 'Det finns ingen frihet utan jämlikhet, och det finns ingen jämlikhet utan frihet'. Dessa är Fortinis ord och jag lånar dem som avslutning.

Lucio Magri: Östeuropa och den nya vänstern

Om vi betraktar årets händelser (1977), så kan vi inte tillåta oss någon triumferande eller optimistisk inställning. I Frankrike har vänsterunionen spruckit, ... Av olika skäl och mer eller mindre allvarligt så har i *Portugal* och *Spanien* hoppet om en snabb utveckling grusats. Och i *Italien* känner vi nu, efter den stora tryckvågen från /valet/ den 20 juni, inte bara hur svårt det är att ge sej på djupgående samhällsförändringar. Vi ser dessutom sprickor i vänsterns politiska och sociala block. I *Västtyskland* noterar vi med oro en allmän högervridning och socialdemokratisk tillbakagång. Överallt uppstår spänningar mellan socialister och kommunister. Överallt är den nya vänstern i kris. Överallt ökas svårigheterna för massrörelsen att gå från en effektiv kravkamp till en lika effektiv kamp för ekonomins och statens omvandling.

Dessa svårigheter har en gemensam rot, även om de uttrycker sej olika. Orsaken är att systemets kris är utomordentligt allvarlig. Marginalerna för en tjugoårig ekonomisk och social utveckling har i praktiken försvunnit. En utveckling som tillåtit demokratin expansion inom systemets ramar, ja även gjort den till en av expansionens drivkrafter.

Det kapitalistiska systemets överlevnad, för att inte tala om dess sannolika återhämtning, förutsätter en gradvis rasering av massornas maktställning och erövringar vad gäller inkomsterna, samt ett hårt förtryck på det sociala och politiska planet. Även det demokratiska trycket kan riskera att urarta till korporativa fenomen eller blint uppror, såvida det inte förmår omformas till ett annat sätt att producera, leva och fatta beslut.

När t.ex. Vänsterunionen i Frankrike nyss har spruckit, så beror detta inte uteslutande på de sekteristiska intressen som får Kommunistpartiet att höja "priset" på överenskommelsen och göra detta utifrån falska frågeställningar (nationaliseringarna). I botten ligger en genuin och från vissa håll förståelig "rädsla för att vinna". Det är en skräck för att segra och tvingas leda ett land skakat av krisen, och detta utan den politiska enhet, program och tillräckligt masstöd som krävs för en sådan konfrontation.

Jag tror, att det är fel och en självmordspolitik från vänstern att möta dessa svårigheter genom att slå till reträtt. Dvs, vägra ta makten eller, ännu värre, göra sej redo att styra bara för att normalisera läget. Men om en reträtt är felaktig, så tvingar händelserna hädanefter den europeiska vänstern att ställa problemet om en övergång till ett annorlunda samhällssystem. Detta är desto viktigare som den hittills varken förutsett problemet eller velat göra det. Revolutionens problem i de högt utvecklade länderna återvänder alltså på nytt till dagordningen.

Om vi inte ger det en lösning, så kommer vi på både europeisk och världsnivå att lida ett nederlag med oförutsedd vidd och varaktighet.

Och det är här som den föregående frågan om öststaterna dök upp: som *vårt* problem och som ett *omedelbart* problem. Det är vårt problem, ty det är idag otänkbart att föreslå folk en övergång till socialism i Väst utan att ta hänsyn till att det finns en "existerande socialism". Detta oberoende av hur mycket denna "socialism" skiljer sej från det samhälle som vi vill bygga. Vidare så är det vårt problem, eftersom det är otänkbart att i nuvarande internationella situation inleda en radikal brytning med den sociala och politiska jämvikten i Västeuropa utan att fråga sej vad denna process kan motsvaras av inom det intilliggande Sovjetblocket.

Det är just denna fråga som vi väcker under seminariet här. Det rör sej inte om ett seminarium om de oppositionella i allmänhet. Inte ens om de oppositionella i Öst. Det är ett seminarium om krisen och hur vi ska tänka oss Öststaterna som element i ett svar på krisen och på vårt eget samhälles framtid och perspektiv. Vi är inte intresserade av en oppositionens international, utan av ett nytt sätt att åter diskutera den proletära internationalismen.

Nåväl, vi måste erkänna att den europeiska vänstern i detta avseende är ordentligt efterbliven, både vad gäller teoretiskt tänkande och analys samt politiska initiativ. Det är t.o.m. så, att de utgångspunkter som den hittills baserat sej på i grunden ifrågasätts.

Eurokommunismens linje

Låt oss först av allt se på de traditionellt starkaste krafterna inom arbetarrörelsen. De kommunistiska och socialistiska partierna har de senaste åren haft en gemensam allmän linje gentemot Sovjetblocket visserligen med förståeliga skillnader i politisk taktik. I botten på denna linje återfinns man övertygelsen (à la Togliatti och Deutscher) att den stalinistiska modellen måste utvecklas mot en demokratisering. Detta krävde dock att den ryska revolutionens efterblivenhet och inringning, ur vilket stalinismen sprungit, försvagades genom dels slutförändring av industrialiseringen, urbaniseringen och alfabetiseringen, dels framsteg för den internationella avspänningen.

Djupare sett fanns också /i PCI / övertygelsen, att den auktoritära politiska och administrativa centraliseringen i Öststaterna var huvudsakligen institutionella fenomen, som uttryckte överbyggnadens eftersläpning och brist på överensstämmelse gentemot /den socialistiska/ basen. Således kvarstod den sovjetiska ledningen som samtalspartner och nödvändig huvudperson i en gradvis förändring.

Denna Togliattis linje gentemot SUKP's XX. partikongress* står kvar efter 20 år och är alltid i majoritet eller dominans. Detta inte bara p.g.a. att den stött sej på gammal befast tradition inom hela arbetarrörelsen, utan p.g.a. politiska skäl som det inte varit eller kommer att bli lätt att lösgöra sej från. Men om vi inte förstår de faktiska orsakerna till de historiska /arbetar-/ partiernas politik, så kommer vi inte att kunna förändra den.

Att ersätta den faktiska historiska utvecklingsgången med principiella definitioner leder inte långt. Framförallt så var (och är) denna linje frukten av krav på realism: nödvändigheten av att ta hänsyn till de två internationella stormakternas strategiska jämviktsförhållande. Man fruktade att denna jämvikt skulle bli allvarligt hotad i händelse av en kris inom det s.k. socialistiska lägret. Samtidigt ville man på det internationella planet i ett sovjetiskt-amerikanskt "partnership" hitta en stödjepunkt, som skulle undvika en alltför snabb och farlig acceleration i händelse av en kraftmätning i Europa (en kraftmätning som på nytt skulle driva alla mellankrafter åt höger).

För det andra så härrörde Togliattis linje från viljan att på ett relativt enkelt och för massorna förståeligt sätt lösa problemet med förhållandet mellan socialism och demokrati. Förklaringen /att frånvaron av demokrati i öst endast berodde på en eftersläpning/ gjordes åtminstone på ytan lättare av hänvisningarna till den överlägsna utvecklingsnivån i Väst. När öststaterna nått en lika hög utvecklingsnivå skulle problemet gradvis lösas, menade man. Här ser vi alltså varför denna linje – trots så dramatiska "olyckor" som Tjeckoslovakien-invasionen – överlevt till dags dato, med följderna att den sovjetiska ledningen ännu förblir samtalspartnern för kommunistpartierna och socialdemokraterna. Man tar avstånd från den, men uppskattar samtidigt dess "positiva utveckling".

Det är klart, att de senaste årens nya inslag inte är oviktiga. Det är inte helt ointressant, att Berlinguer har sagt Moskva att frågan om demokratin inte endast är en fråga om nationella särdrag, utan en principiell fråga. Eller att han på så sätt blandat sej i själva de sovjetiska frågeställningarna. Men det grundläggande antagandet kvarstår: oppositionella betraktas bara som ett symptom på efterblivenhet samt som stimulans för en gradvis utveckling av det

* SUKP's XX. partikongress ägde rum 1956. Chrusjtjov riktade där attacker mot Stalin och avslöjade bl.a. ett stort antal av stalintidens brott.

Togliatti var det italienska kommunistpartiets ledare från slutet av 20-talet till sin död i mitten på 60-talet.

sovjetiska samhället. Man är fortfarande övertygad om att en sådan pågår. Samtidigt hävdas förhållandet demokrati-socialism, speciellt i termer av mildrande av planens roll genom införande av marknadsmekanismer eller i termer av att den parlamentariska pluralismen korrigerar den proletära diktaturen.

Uppvärdering av demokratin

Jag tror helt och fullt, att det vore dumt att förneka värdet i eurokommunisternas val och politiska handlingar gentemot Sovjetblocket. Inte bara för att den 3:e Internationalens stora partiers ställningstagande för medborgerliga fri- och rättigheter skulle väga särskilt tungt. Utan på så sätt att frågan om demokratin idag får en helt ny och avgörande betydelse för Sovjetsamhället. Det är inte av en slump, som demokratin de senaste årtiondena har uppvärderats av arbetarna och folket. Ty det är bara med demokratin, t.o.m. i dess mest klassiska betydelse, som de proletära samhällsmotståndarna *kan* lyckas befria sej från de splittringshinder, från den underordnings-ideologi, den resignation eller kraftlösa revolt som deras plats i samhället tvingat på dem. Det revolutionära subjektet har största möjliga behov av kultur, organisation, av kamp för att förmå formera sej. Och när i Sovjetunionen såväl den folkliga som intellektuella oppositionen ofta begränsar sej till isolerad protest, till "vad som helst", till oförnuft och passivt motstånd, så är detta så just p.g.a. frånvaron av en demokratisk jordmån i vilken oppositionen kunde växa, utvecklas och bli ett rationellt alternativ.

Demokratin tillåter de intellektuella att uttrycka sej. Men den tillåter också arbetarna och bönderna att uttrycka sej som klasser. Detta är anledningen till att den typ av påtryckningar som eurokommunismen kan utöva är viktig och tenderar bli ett värdefullt element för klasskampen i Öst.

Jag tror dock, att denna linje var förslagen och mogen så länge den europeiska kommunistiska rörelsen var i opposition och systemet var stabilt. Men den har inte längre något värde mitt i krisen eller inför en övergångsprocess påfrestningar. Detta av flera skäl.

Det räcker inte längre att upprepa "vi vill ha socialism med demokrati" och bestämt tillägga att demokratin är en växande utvidgning av massornas initiativ. Krisen i Väst snuddar på nytt vid det som de tjugo åren efter XX. partikongressen klart visat. Observera att Brezjnevs och de nya filosoferna faktiskt har rätt på en punkt: problemet med byggandet av socialismen som en överlägsen form av demokrati är ett objektivt sett komplicerat problem, som till dags dato ej lösts. Och detta inte endast p.g.a. vissa samhällens efterblivenhet eller deras historiska arv, utan p.g.a. att vissa strukturer kvarstår.

F.ö. så bevisas detta utmärkt av det faktum, att fyrtio års socialdemokratiskt styre i vissa västländer inte förmått skaka systemets grundvalar. Sak samma som det faktum att den ekonomiska utvecklingen, politiska stabiliteten och militära säkerheten inte varit nog för att Sovjet skulle befria sej från sina auktoritära strukturer. Varför? Det är viktigt att slå fast, något Rossanda och Bettelheim redan gjort bättre än jag, att vi här står inför en restaurering av klassamhället och att detta är roten till de auktoritära strukturerna. Man ställer sej frågan, varför denna klassdominans åtminstone inte skulle kunna tillåta sej lyxen att ha en pluralistisk fasad, varför den behöver en kvävande förtryckarapparat och auktoritär ideologi. Ty dessa saker skapar dock vissa problem.

/Men den eurokommunistiska positionen blir verkningslös också av andra skäl/

Utifrån den internationella jämvikten och sovjetblockets inre stabilitet så hopar sej frågorna...

"Spänningarna hopas"

Alla de kinesiska bekymren vad beträffar en växande sovjetisk aggressivitet tycks mej inte vara frukten av ren ideologisk schematism. D. Singers iakttagelser vad gäller brezjevismens

inneboende kris tycks mej faktiskt vara mycket slående. Det är sant, att Brezjnev på ett förslaget sätt vetat att skapa en inre jämvikt: genom att stabilisera den härskande klassen, genom att minska trycket på bönderna, genom att tålmodigt söka en kompromiss mellan arbetarklassen och direktörerna.

Men säkert är att spänningarna anhopas. Förhoppningen om att uppnå en ny stabilitet tack vare en våldsam utveckling av konsumtionen kolliderar med produktionens relativa stagnation. För att komma ur detta skulle man behöva bryta kompromissen med arbetarna. Men inte bara deras förväntningar utan dessutom de tekniska och intellektuella sammanslutningarnas styrka har ökat. Viktigare är, att den efter-stalinistiska och efter-Chrusjtjovistiska lösningen på problemet med förhållandet till massorna (avpolitisering och korporatism) är i full färd med att förorsaka sönderfall och nationalistiska strömningar.

Får dessa spänningar sitt uttryck i nuvarande former och kanaler för opposition och i framtiden inte ens med vår hjälp lyckas utforma ett alternativ eller åstadkomma reformförändringar så kan man utifrån den därvid växande klyftan mellan en svag ekonomisk-social stabilitet och en enorm militär styrka inte utesluta en farlig tendens till yttre aggression.

Av alla dess skäl förefaller det mej, att de traditionella vänsterkrafternas politik gentemot Öst råkat i kris. Denna kris kan snabbt leda till en tillbakagång i form av normalisering av förbindelserna eller oansvarig och kraftlös radikalism. Låt oss inte glömma, att den ”existerande socialismen” påbörjat sin egen tillbakagång då den tvingades ta makten. Den europeiska vänstern är i färd med att ställas inför detta sanningstest. Man har idag ingenting gratis när frågan ställs om ”den existerande socialismen” inte bara är ett uttryck för vårt förflutna utan också trots de allra viktigaste uttalanden, utgör ett hot mot vår framtid. T.o.m. den nya vänstern finner sej idag ställd inför oroande frågor och inför nödvändigheten av att på nytt tänka igenom många av de antaganden som den stött sej på.

Den nya vänsterns problem

Naturligtvis avser jag inte bara dem, som efter 1968 byggde upp sin ideologiska identitet kring uppfattningarna om ”den förrådade revolutionen” och återgång till leninistisk rättrogenhet. Många var även de som dogmatiskt tog Kina till ny modell. Nej, jag tänker också på dem, som liksom vi, sökte följa nya vägar i riktning mot något, som jag ännu idag tycker är giltigt.

Den tid som föregick och följde på 1968 var en storhetstid. Då inföll inte bara Prag-invasionen utan också arbetar- och studentkampen i Väst samt Kulturrevolutionen i Kina. I just dessa konkreta erfarenheter tyckte vi oss se en värdefull förebild och konkret möjlighet att lämna den stalinistiska modellen. Vi har alltid sökt undvika att göra den kinesiska Kulturrevolutionen till en modell att imitera. Ty även i dess bästa stunder undgick det oss inte att se de starka begränsningar i form av en objektiv bakgrund av efterblivenhet och internationell isolering, som detta experiment måste ta hänsyn till. Dessa begränsningar fick sitt uttryck i det nästan religiösa anlitaendet av Maos ideologi och auktoritet, som nödvändig del av ifrågasättandet underifrån. Kulturrevolutionens ifrågasättande var spontant och tumultartat, alltid på gränsen till voluntarism och moralism, men också till korporativa mönster /gruppkamp i stället för klasskamp/ och anarki.

På liknande sätt har vi inte heller skapat myter om de västliga proteströrelsernas möjligheter att utgöra omedelbara alternativ. Vi har inte förbigått deras utopistiska begränsningar, vilka bottnat i rörelsernas särskilda samhällsläge: vacklan mellan revolt och integrering.

”Vänsterutväg från stalinismen”

Inte desto mindre föreföll det oss, och gör det ännu, som om det i dessa rörelser utvecklades ett strategiskt antagande, en idé om en ny typ av revolution som vi kortfattat skulle kunna

definiera som en ”vänsterutväg från stalinismen”. Vad betydde detta uttryck? Att man enbart på nytt måste inrikta klasskampen mot de nya privilegierade klasserna? Ja, men inte enbart det. Det betydde också att roten till den auktoritära sovjetiska modellen, som man hädanefter kunde och måste kritisera, låg i det faktum att man alltför snabbt avbrutit övergångsprocessen från de kapitalistiska produktionsförhållandena och sedan börjat upprätta dem igen. Fel var också att man inte uppfattade och praktiserade socialism som övergångssamhälle mot kommunism, utan endast tog på sej industrialiseringens uppgifter och förklarade att de var överordnade allt annat. Vidare att man skilde uppbygget av den materiella basen från den allmänna processen av uppbygge av kommunistiska relationer mellan människorna, att man dessutom skilde stat och samhälle, och på nytt föreslog en åtskillnad mellan intellektuellt och manuellt arbete och gjorde skolan till ett elitinriktat urvalsinstrument.

Nu, år 1977 måste vi icke desto mindre erkänna, att vår typ av svar på den stalinistiska modellens kris har visat sina begränsningar. Varför? Det kamrat Masi informerade oss om igår var mycket talande – trots ensidigheten i hennes förslag p.g.a. besvikelsen hos den som också ensidigt trott på allt. Kulturrevolutionens misslyckande (må det vara totalt, övergående eller varaktigt) sved faktiskt speciellt i skinnet, eftersom ingen i detta fall kunde förneka att masskonflikter våldsamt hade brutit in på klasskampens område. ... Maos Kina var inte Stalins Sovjetunionen. Men allt detta räckte inte: paradoxalt nog blev vi vittne till en kedjereaktion varigenom en ideologi och statsmakt återuppstod som det revolutionära Kina dittills förmodligen aldrig skådat.

Mot denna bakgrund /krisen för de traditionella vänsterpartierna och krisen för den nya vänsterns socialism-alternativ/ ser vi tendensen att lämna marxismen. Inte genom att man åter undersöker eller kritiserar dess brister med vetenskaplig analys. Snarare reducerar man den till en ren upptäckt av klasskampen som historiens drivkraft (en upptäckt som den borgerlig ”vetenskapen” redan gjort). Av detta följer en reduktion av historien, historia utan materiella bestämmningar, en marionettteater där de rika står emot de fattiga, tjänaren mot herren, där ”gulag” förtrycker individer som alla är jämlika, till försoningens dag vars sannolikhet endast är en fråga om tro.

Den återvändsgränd vi hamnat i vis-à-vis den ”existerande socialismen” är alltså svår att komma ur. Här är det inte min uppgift att säga om och hur den europeiska vänstern ska kunna ta igen sin eftersläpning och lämna återvändsgränden. Uppriktigt sagt, så skulle jag vara helt oförmögen till det.

Utifrån den analys jag försökt skissera upp framträder dock: å ena sidan en inriktning på forskning och experimenterande. Å andra sidan nödvändigheten av ett mycket klart politiskt val.

Utveckla synen på övergången

1. Antagandet om teoretisk forskning och politiskt experimenterande är följande; euro-kommunismen och den nya vänstern gör, enligt min åsikt, samma fel vad beträffar problemet med den existerande socialismen. Felet består i, att man inte – på basen av en rik historisk erfarenhet – slutfört det tänkande som utvecklats kring övergångsbegreppet. Eurokommunisterna har i praktiken reducerat övergången till historiens objektiva process. Härvid vägrar man att vetenskapligt markera villkoren på det internationella planet, inte heller bestämmer man steg för steg de mekanismer och strukturer vilka kunde garantera kursen, eller de tendenser som räddar oss från barbari.

Den nya vänstern har tvärtom undertryckt övergångsproblematiken genom att betrakta kommunismen som inom räckhåll. Eller så har man åtminstone reducerat den till en mekanisk projektion av arbetarsjälvständigheten och det konfliktelement denna förmår utgöra.

I det ena liksom det andra fallet så har man inte gjort något allvarligt försök att gynna arbetarklassens alternativa förslag eller organisera detta till ett medvetet projekt. Man har i synnerhet inte ansträngt sig för att riktigt tolka de mest avancerade och radikalt antikapitalistiska sidorna hos massornas strävanden och handlande.

Och därför har man inte tagit itu med reella förändringar av ekonomin, staten och organisationsformerna, som kunnat få klassens ledande ställning att långsamt börja leva som ett konkret faktum i verkligheten – och inte i ”politiken” eller i ”medvetandet”.

Vad har man t.ex. gjort för att omvandla forskningsinstitutionernas kanaler och experimentområden så att kritiken mot vetenskapens neutralitet eller kampen mot arbetsorganiseringen kunde bli en ny vetenskap, en ny teknik, en ny arbetsorganisering? Vad har man vidare gjort för att den direkta demokratins institutioner inte ska begränsa sig till att samexistera med de traditionella institutionerna, utan fogas till en reell process av statens och samhällsledningens bortdöende? Vad har man gjort för att angripa skolan, inte endast genom att lamslå den eller tro sig reformera den, utan för att rasera dess åtskiljande från samhället samt för att därmed församhälleliga en växande del av de intellektuella funktionerna.

Jag menar, att det är dessa glasögon man måste använda för att åter påbörja reflektionen kring den existerande respektive möjliga socialismen. Det måste ske utan tillflykt till ideologin. På ett ytterligt konkret sätt måste man ta sig an frågor av följande typ:

Vad vill det säga, att med nuvarande produktivkraftsnivå och under givna politiska betingelser lämna bakom sig den idag historiskt givna kapitalistiska utvecklingsmodellen? Och vilka sociala krafter, vilka organisationsstrukturer måste och kan man uppstå? I det hela taget: hur fastställer man ett sådant förhållande mellan demokrati och kommunism, att enheten bevaras intakt samtidigt som ingetdera undervärderas?

Varken fördömanden eller upprorsappeller

2. Det politiska val, som jag finner nödvändigt, är att gentemot Sovjetblocket anta en inställning med konkret politisk inriktning (jag säger Sovjetblocket inte för att det ligger mycket nära, utan eftersom jag fortfarande menar att Kina är något helt annorlunda). Detta är nödvändigt eftersom det hädanefter är meningslöst att anta, att systemet skulle reformera sig självt. Endast en utveckling av en verklig politisk konflikt, av en opposition kan utgöra ett alternativ. Att erkänna nödvändigheten och vikten av denna konflikt betyder inte att man övergår till att rikta revolutionära appeller till en mytisk arbetarklass i Öst. Tvärtom så rör det sig om, att man med största allvar överväger hela skalan av samtalspartner och allierade, att man funderar på delmål som kunde leda till en kris i Öst-systemet. Det är mycket troligt, att en regimförändring inte kommer att ske enligt en viss modell i varje land, utan att varje förändring kommer att anta en komplex gestalt å la francismens kris nyligen. Detta är troligare än en social explosion. Men vänstern måste fastställa en linje och utveckla initiativ på partinivå, och i framtiden på statsnivå. I stället för fördömanden eller uppmaning till ren revolt, i stället för förtröstansfull väntan på den nuvarande regimens utveckling, så återstår att driva politik precis som man gjort vad gäller andra internationella samtalspartner. Det är inte något omöjligt.

Liksom Karol och Singer så tycker jag, att det är fel att utmåla Brezjnev som starkare än han faktiskt är. Sovjetregimens historia är inte bara en historia om ren terror. Regimen grundades på en faktisk kompromiss mellan den inhemska och internationella arbetarklassen. På Stalins tid garanterades de sovjetiska arbetarna en samhällelig roll som inte endast var en ideologisk mystifikation, och där de – i utbyte mot enorma uppoffringar – fick t. ex. det industriella uppbygget, skolväsendet och segern över nazismen.

Men idag är det själva grundvalen för denna kompromiss som vacklar. Man ser alltså tydligt, vilken avgörande roll som den europeiska vänstern skulle kunna spela i detta motsättnings-
nas spel. Fast det förutsätter att den inte begränsar sej till att radikaliserade ideologiska
fördömandena, utan att den väljer samtalspartner, bedriver politik, hjälper de opponerade att
bli opposition och oppositionen att få program och kämpa för en annorlunda statsmakt.

Allt detta kan förefalla uppenbart. Men inget är mindre garanterat. De stora krafterna inom
vänstern kan göra mäktigt motstånd. PCI's blockeringar framträder tydligt när det gäller att
grundligt undersöka den sovjetiska politiken. Men även andra är lika motsträviga. Kanske är
det en slump, men jag tycker inte att PSI /Socialistpartiet/ under detta seminarium har visat
prov på samma internationella handlingskraft som dess sekreterare visade prov på då han i
svåra stunder skyndade till Helmut Schmidts sida. Men en rörelse är på gång.

Inget skulle vara mer felaktigt, än att tro sej kunna hjälpa kamraterna i Öst genom att begränsa
sej till att samla de redan övertygade, utan att stödja sej på ett enigt deltagande av hela
arbetarrörelsen.

Till slut. Det jag velat säga kan i grund och botten återföras till en enda sak. Den bästa present
vi kunde ge motståndaren med vår radikala kritik mot den "existerande socialismen" vore att
förneka det som är marxismens levande element: övertygelsen att samhället kan förändras och
att förändringen sker, inte genom blotta moraliska vittnesbörd, utan genom att med
utgångspunkt från dess verkliga motsättningar ändra dess strukturer.

Fernando Claudín: Ett nytt sorts antagonistiskt samhälle

Utöver det faktum att den europeiska vänstern inte har lyckats göra någon egen revolution, så var den stalinismens främsta medbrottsling under förtrycket av Centraleuropas bästa revolutionärer och miljontals arbetare. Den var medskyldig till "Gulag". Det största ansvaret faller på de kommunistiska partierna. Men socialistpartierna och andra delar av vänstern är inte utan ansvar.

Det finns många förklaringar till detta, varav en del är viktiga. Men faktum kvarstår. Det är ett faktum som har lett till allvarliga konsekvenser som är centrala bland de faktorer som är avgörande för den kris som kampen för socialismen för närvarande genomgår. Den socialistiska oppositionens svaghet i öst och framförallt i Sovjetunionen är inte utan samband med detta fenomen, och inte heller är det utan betydelse för den tyngd som vissa reaktionära strömningar har inom denna opposition, speciellt i Sovjet. Det är också nödvändigt att knyta detta till socialismens verkligt historiska, praktiska och teoretiska efterblivenhet i öst.

I så måtto som marxismen har använts för att dölja grundläggande sanningar och inte för att förstå dem, så var det svårt att på något avgörande sätt röra sig i någon riktning. Rossana Rossanda har sagt att vänstern under lång tid har vetat vad den "reellt existerande socialismen" var, men att den fortsatte att bortse från det under mellankrigsperioden och sedan under det kalla kriget och den koloniala revolutionen. Å andra sidan fanns imperialismen. Utan att vilja förminska denna faktor tror jag tvärtom att vänstern under lång tid och till största delen fram tills alldeles nyligen (och i en inte obetydlig omfattning än idag) har lurat sig själv om den "reellt existerande socialismen". I synnerhet kommunistpartierna. En hel rad faktorer i deras ideologi – pseudomarxismen som jag inte har tid att karakterisera här – har möjliggjort detta ideologiska utanförskap.

Vi kan inte utesluta möjligheten att det skulle kunna återuppstå ett band mellan den "reellt existerande socialismen" och den anti-imperialistiska kampen, även om det verkar osannolikt. Ett sådant band är förenligt med den "reellt existerande socialismens" icke-socialistiska natur, eftersom det har hänt tidigare. Det beror på att det finns verkliga motsättningar mellan den "reellt existerande socialismen" och en eller annan imperialistisk stat, i synnerhet den amerikanska imperialismen, motsättningar som är ännu verkligare än verkligheten i denna socialism. De som kämpar för socialismen, i Europa såväl som i resten av världen, kan inte avstå från att utnyttja dessa motsättningar närhelst det blir möjligt.

Motsättningarna har olika ursprung. Bland dem finns det som kallas "stormaktsintressen", en tvetydig term som kan täcka alla möjliga betydelser. Men vad mig angelangar är en av dessa rötter inget annat än samhällssystemens olika natur. Med andra ord att systemen i öst, utan att vara socialistiska icke desto mindre inte kan införlivas i kapitalismen i väst.

Här stöter vi på kärnfrågan, som står i centrum för hela debatten: *vilken karaktär har dessa nya samhällsbildningar?* Det är ett grundläggande problem eftersom möjligheten att kämpa för socialismen från floden Elbe till Stilla havet, det vill säga inte en blind kamp eller en kamp som begränsas till en explosion utan perspektiv, är beroende av att det löses teoretiskt. Det är en avgörande fråga, ty om den inte löses teoretiskt går det inte ens att ta det första steget mot en teoretisk definition av "det socialistiska samhället", mot att komma ur den situation som Rossana Rossanda talade om – där ingen riktigt vet vad de menar när de talar om socialismen. Under de senaste åren har vi utvecklats på detta område och har klargjort en avgörande fråga: är detta samhälle socialistiskt eller inte? Vid detta möte är vi alla överens om att det inte är det. Man kan dra slutsatsen att de kommunistiska partierna har nått till samma slutsats, både när de förkunnar en faktiskt enhet mellan socialism och demokrati och när de fördömer frånvaron av demokrati i Öststaterna.

Det är sant att de trots detta fortsätter att definiera dessa länder som socialistiska. Men denna definition innebär en uppenbar motsättning för dem, som förr eller senare måste explodera. Det har redan börjat i det spanska kommunistpartiet, och det är troligen bara en fråga om tid och omständigheter innan det kommer att ske i andra eurokommunistiska partier. För att på något som helst trovärdigt sätt kunna stöda denna ståndpunkt har eurokommunisterna blivit tvungna att ta sin tillflykt till den gamla trotskistiska uppfattningen, enligt vilken produktionsförhållandena i dessa länder är socialistiska, men inte den politiska överbyggnaden. Jag ska inte ta upp tid med att bestrida dessa teser. Jag har gjort det på andra ställen, och det har upprepats av Bettelheim och andra. Men den verkliga diskussionen börjar med ett förnekande av dessa samhällsbyggnaders socialistiska karaktär. Om de inte är socialistiska, vad är de då?

De två teser som ställs mot varandra är välkända: enligt den ena handlar det om en speciell sorts kapitalism, statskapitalism, statsmonopolkapitalism. Den andra säger att det handlar om en ny sorts klassamhälle med antagonistiska intressen, som inte är socialistiskt men inte heller kapitalistiskt. Det handlar inte – och det är av värde att framhålla detta så att det inte finns några tveksamheter – om någon sorts ”utvecklad demokrati”, om en övergång mellan kapitalism och socialism. Jag använder här begreppet socialism i marxistisk mening: en samhällsformation under övergången mellan kapitalism och kommunism.

Min hypotes grundar sig på den andra lösningen. Jag anser därför att det handlar om en ny sorts antagonistiskt klassamhälle som inte motsvarar den kapitalistiska modellen. Diskussionen om de två hypoteserna har redan ägt rum offentligt vid olika tillfällen, och den mest berömda är den mellan Bettelheim och Sweezy.* Jag upplever mig närmare Sweezys hypotes. Det är möjligt att den viktiga historiska forskningen som Bettelheim utför kommer att få mig att ändra min uppfattning. För närvarande och på ett schematiskt sätt – förefaller det mig som om det i samhällena i öst, där privategendomen har avskaffats och produktionsmedlen befinner sig i statens händer, existerar en rad produktionsförhållanden som antar former som liknar de kapitalistiska förhållandena. Men innebär denna likhet att deras karaktär är identisk? På vilket sätt verkar värdelagen och inom vilka gränser? Fram till vilken punkt är lönen verkligen en lön, och i vilken omfattning kan man verkligen tala om en arbetsmarknad i kapitalistisk mening?

I verkligheten finns det bara ett enda kapital i dessa länder och inte en rad självständiga kapital. På samma sätt finns det inga oberoende fabriksdirektörer som kan sägas äga produktionsmedlen. Det finns inte ens arbetare som på något oberoende sätt kan ”sälja” sin arbetskraft på något annat ställe än där de befinner sig. Tvärtom är alla dessa förhållanden underkastade den politiska makten, som inte bara uttrycks i planen utan också i en rad regler och viktiga förpliktelser mot detta enda och abstrakta kapital, ett kapital där ekonomin och politiken i hög grad har smält samman. För mig är förhållandet mellan staten och hela produktionen i detta system av förhållanden ett avgörande produktionsförhållande som förpassar värdelagen till en alltmer underordnad roll.

Av det faktum att det finns en reglerande mekanism i samhället följer inte att samhället i sig självt är socialistiskt. Denna reglering kan bara vara socialistisk om makten på alla nivåer ligger i händerna på arbetarkollektivet. Då är dess kriterium att tillfredsställa sociala behov. Om å andra sidan makten ligger i händerna på en grupp av funktionärer och administratörer som ställer sig i ledningen för arbetarkollektivet och undkommer det sistnämndas kontroll, då blir denna grupp den faktiska ägaren av produktionsmedlen. Det vill säga att denna grupp avgör hur de sociala regleringsmekanismerna fungerar, till förmån för sina egna intressen och för att vidmakthålla sin egen situation som härskande klass.

* Se [Socialkapitalismen](#), på marxistarkiv.se – öa.

Jag tänker inte dröja längre vid ett problem som vi inte kan lösa här och som kräver förnyade studier och diskussioner. Det finns inget tvivel om att det inte handlar om en rent akademisk debatt. Den är av stor betydelse på det teoretiska och politiska området. Det som jag inte har förstått särskilt bra är det dilemma som Rossana Rossanda lägger fram i slutet av sitt inlägg: om det handlar om nya samhällsförhållanden, säger hon, där överlevandet av kapitalistiska förhållanden är sekundära, då ska vi vädja till regeringarna. Om det handlar om kapitalistiska samhällsbildningar då är det inte frågan om att lansera vädjanden om demokrati eller försvara medborgerliga rättigheter, utan om att ta upp klasskampen. Den logiska mottagaren är därmed inte regeringarna. Enligt min åsikt kommer det i båda fallen att bli klasskamp, även om de mekanismer med vilka den ena eller andra samhällsbildningen fungerar skiljer sig åt. Men båda fallen handlar om klassamhällen med antagonistiska intressen, och därmed handlar det om klasskamp. I båda fallen tror jag att kampen för demokratiska friheter, medborgerliga rättigheter, etc., är ett centralt mål. Jag skulle säga att det är klasskampens första mål för att öppna vägen för en socialistisk omvandling av dessa länder, oavsett deras faktiska yttre drag. Vad gäller att rikta sig till regeringarna eller ej är det ibland en rent taktisk fråga. Å andra sidan är det en fråga om strategi att kampen för demokratiska rättigheter är central under varje kamp för socialismen.